

COMPULSORY RELIGIOUS EDUCATION IN TURKEY

A SURVEY AND ASSESSMENT OF TEXTBOOKS

United States Commission on International Religious Freedom

Front Cover: Turkish students attend a lesson at their school in Istanbul
(BULENT KILIC/AFP/GettyImages)

UNITED STATES COMMISSION ON INTERNATIONAL RELIGIOUS FREEDOM

COMPULSORY RELIGIOUS EDUCATION IN TURKEY

A SURVEY AND ASSESSMENT OF TEXTBOOKS

BY ZIYA MERAL

2015

Commissioners

Dr. Robert P. George

Chairman

Dr. M. Zuhdi Jasser

Hon. Eric P. Schwartz

Vice Chairs

Ambassador Mary Ann Glendon

Dr. Daniel I. Mark

Rev. Thomas J. Reese, S.J.

Hon. Hannah Rosenthal

Dr. Katrina Lantos Swett

Dr. James J. Zogby

Ambassador David N. Saperstein, *ex officio, non-voting member*

Ambassador Jackie Wolcott

Executive Director

Professional Staff

Dwight Bashir, *Acting Co-Director for Policy and Research*

Elizabeth K. Cassidy, *Acting Co-Director for Policy and Research*

Judith E. Golub, *Director of Government and Media Relations*

Paul Liben, *Executive Writer*

Sahar Chaudhry, *Senior Policy Analyst*

Catherine Cosman, *Senior Policy Analyst*

Tiffany Lynch, *Senior Policy Analyst*

Tina L. Mufford, *Policy Analyst*

Jomana Qaddour, *Policy Analyst*

Travis Horne, *Government and Media Relations Assistant*

Thomas Kraemer, *Manager of Finance and Administration*

Eric Snee, *Travel and Administration Specialist*

The study was sponsored by:

The U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF)

USCIRF is an independent, bipartisan U.S. federal government commission created by the 1998 International Religious Freedom Act (IRFA) that monitors the universal right to freedom of religion or belief abroad. USCIRF uses international standards to monitor religious freedom violations globally, and makes policy recommendations to the President, the Secretary of State, and Congress. USCIRF Commissioners are appointed by the President and Congressional leaders of both political parties. Their work is supported by a professional, nonpartisan staff. USCIRF is separate from the State Department, although the Department's Ambassador-at-Large for International Religious Freedom is a non-voting ex officio Commissioner.

The study was conducted by:

Ziya Meral

Ziya Meral is a researcher focusing on Turkey and the Middle East, as well as thematic issues emerging from the interplay of religion and global affairs. He is the Director of the London-, Beirut- and Accra-based Centre on Religion and Global Affairs and the Secretary of the British-Turkish Foreign Policy Platform. He is a PhD candidate in politics at the University of Cambridge. During 2010–2011, he was a Joseph R. Crapa Fellow at the U.S. Commission on International Religious Freedom.

Summary

During USCIRF's February 2014 trip to Turkey, the Ministry of Education shared newly revised textbooks used for religious education for grades 4-12. USCIRF commissioned a Turkish expert to conduct a comprehensive review and analysis of the new textbooks, with a focus on the treatment of religious minorities and promotion of freedom of religion or belief, and to provide recommendations. This report highlights a complex picture that includes positive improvements, problematic passages that should be revised or removed, and a need to improve government responsiveness to parents wishing to have their children opt out of these required classes.

Executive Summary

Education, including religious education, can be a critical tool in promoting religious and communal tolerance, and advancing the long-term prospects for comprehensive freedom of religion or belief around the world. It also has the power to establish a lifelong respect and appreciation for religious and ethnic diversity, and instill empathy for individuals or communities that may be targeted by authoritarian regimes, by terrorist or nationalist groups, or even by lone individuals, simply because of their religious beliefs. Education, religious or otherwise, can be the bulwark against extremist ideologues, sectarianism, discrimination, and stereotypes, which can all pull on the delicate threads of the social fabric of a country. Therefore, when governments provide religious curriculum that is taught in all public schools, it is incumbent on them to get it right. They must ensure that the curriculum describes different religions accurately and without bias, generalizations, stereotypes, or language that is derogatory or implies the superiority of a certain religion over others.

Education, religious or otherwise, can be the bulwark against extremist ideologues, sectarianism, discrimination, and stereotypes, which can all pull on the delicate threads of the social fabric of a country.

For these reasons, the U.S. Commission on International Religious Freedom (USCIRF), an independent and bipartisan U.S. government commission, separate from the U.S. State Department, has reviewed textbooks from various countries to assess if education may be contributing to religious freedom issues.

USCIRF has long monitored religious freedom conditions in Turkey, as well as focused on Turkey's education system. In Turkey, all children in the fourth grade and above are required to attend a compulsory class on "Religious Culture and Moral Knowledge" (except those children enrolled in private minority schools). Reports from Turkey's minority communities indicated that this course and its required textbooks were problematic for several reasons, including that

the opt-out mechanism required student and parents to reveal their faith publicly, that the textbooks were written with a Muslim worldview and interpretation of other religions, and that they included generalizations and derogatory language.

Given these reports, USCIRF raised this issue with the Turkish Ministry of Education during a February 2014 trip to the country. The Ministry acknowledged having received similar reports, but said that they had revised the textbooks in 2011 and had circulated them in 2012 and 2013. The Ministry shared the revised textbooks with USCIRF for the Commission's review.

Turkey has attracted domestic and international criticism on both the content of the compulsory religious education classes and for requiring all students to attend them. The European Court of Human Rights (ECtHR), to which Turkey is a party, has consistently asked Turkey to make religious education an elective subject rather than a compulsory course and to uphold religious freedom, which also is protected under the Turkish constitution. In 2012 and 2013, following a series of efforts by the AKP (Justice and Development Party) government on religious freedom issues, a new edition of these textbooks came into use. The new textbooks removed some content and included more information on minority beliefs.

The European Court of Human Rights (ECtHR), to which Turkey is a party, has consistently asked Turkey to make religious education an elective subject rather than a compulsory course and to uphold religious freedom, which also is protected under the Turkish constitution.

USCIRF commissioned Turkish expert Ziya Meral to conduct a comprehensive review and analysis of the new textbooks, with a focus on the treatment of religious minorities and promotion of freedom of religion or belief, and to provide recommendations. This report, which is based on a survey of all of the religious education textbooks currently in use between fourth and 12th grades, highlights a complex picture. His work found that these textbooks are a significant improvement over previous versions. However, additional changes and revisions are suggested for Turkey to be fully compliant with international religious freedom standards, which will improve the overall religious freedom climate in the country and have positive long-term effects on Turkey's religious tolerance and harmony.

On the one hand, the current books are a clear improvement from previous ones. There are no derogatory statements about non-Sunni Muslim religions, and substantial new sections on Alevi traditions are included. There are noteworthy passages on religion and science, religion and rationality, being a good citizen, religious freedom, and the origins of differences in Islamic thought.

On the other hand, however, the books have major weaknesses. The textbooks are still written through the paradigm of the officially-sanctioned interpretations of Islam and Islamic culture. All religious minority traditions in the country are depicted within the Muslim context rather

than as distinct traditions. In addition, only superficial, limited, and misleading information is given about religions other than Islam, such as Judaism, Christianity, Hinduism and Buddhism. There is no information on the actual religious demography of Turkey and the different religious communities in the country.

[I]t is recommended Turkey take steps to uphold the decision of the European Court of Human Rights regarding religious education.

Sections in two books that warn students on the perceived threat of Christian missionary activities are particularly worrying. Similarly, atheism is treated alongside a discussion of the perceived risk of Satanism, making a dangerous suggestion about people who hold no religious beliefs. The brief story about a Jewish owner of a well who was charging for access to water before Muslims bought the well from him to make it free to all has the potential of endorsing common stereotypes.

After a full review of the textbooks, it is recommended Turkey take steps to uphold the decision of the European Court of Human Rights regarding religious education. Such steps would include transitioning religious education classes to an elective subject for all children, Muslims and non-Muslims alike. Until then, Turkey should allow exemptions without forcing children and their parents or guardians to reveal their religious affiliation and ensure that children who are exempted are adequately supported by school authorities. Additional recommendations are provided at the end of the report.

I. Religious Freedom Conditions in Turkey

Turkey has a troubled record on religious freedom. Since the creation of the Republic of Turkey in 1923, the project of creating a homogeneous nation-state with one language, one religion, and one ethnicity meant top-to-bottom state control of all aspects of cultures, ethnic and religious identities, and beliefs. The founding fathers of the Republic sought to emulate ideals that swept through Europe and pursue a robust reform process.

One of those ideals is a modified version of secularism, with direct transliteration of the French word *laïcité* into Turkish as *lâiklik*. The state has seen religion as an important social and political tool and an important marker in establishing a Turkish nationhood rooted in a single ethnic identity, emerging from a failed multi-ethnic and multi-religious empire. However, paradoxically, it also carried a disdain towards religiosity and the influence of religion on national politics, and has seen religious movements and actors as threats.

Thus, rather than a traditional understanding of secularism as separation of affairs of religion and affairs of state, the Turkish state sought to control religion's place in society through the Directorate of Religious Affairs, which today has one of the largest shares of the national budget, and through the Directorate General for Foundations, which handles all non-Muslim foundations.

Historically, this understanding stifled both mainstream Muslim practices and the activities and populations of non-Muslim communities. The militarist legacy of Turkey's founding fathers showed itself again and again in military interventions into politics when religiously pious actors sought to seize power in the country and thus threaten the *laïc* state vision.

Since the founding of the Republic, but particularly since the 1980 military coup, Turkey has experienced deep tensions over the issue of religious freedom.

Since the founding of the Republic, but particularly since the 1980 military coup, Turkey has experienced deep tensions over the issue of religious freedom. Until very recently, Muslim women who wore headscarves were banned from attending universities and schools, working for the civil service, and even entering state buildings. Muslim religious networks often found themselves monitored, intimidated, and restricted. For non-Muslims, their numbers have dwindled due to state pressure, population exchanges with Greece, punitive taxation, seizing of their properties, and widespread governmental and societal hostilities, which included violent attacks and murder.

With the election of the Justice and Development Party (hereafter AKP) in 2002, Turkey entered a new phase. AKP's constituency represented a wide spectrum of voters, not only religious conservatives, but also ethnic minorities, such as Kurds, and non-religious voters who

sought reform of the strong state tradition then governed by a particular political, economic, and bureaucratic elite. From 2002 to 2011, the AKP government pursued noteworthy reforms in line with its push to seek European Union membership and appeal at home as a religiously pious but progressive reform party.

In fact, the AKP government has lifted limits on women with headscarves, enabled non-Muslims to open associations, established a process to return seized properties to non-Muslim foundations, allowed new churches to open, and supported the restoration of multiple Jewish and Christian religious and cultural heritage sites. Recently, the government allowed Turkey's first-ever Christian channel to broadcast on the nationally-owned Turkish satellite television network.

From 2012 and onward, however, the AKP government began attracting wide criticism for its statements and policies on a broad spectrum of political, regional, human rights, and religious matters. There have been increasing concerns that the party was now pursuing a politically exclusive system, one rooted in a Sunni Muslim religious national identity. Public sensitivities reached a nadir during the 2013 Gezi Park protests in Istanbul and the government's harsh response. Since then, the country has seen high levels of political instability, including attempts to impeach the AKP government, as well as governmental efforts to shuffle officials in the police force and judiciary, pressure political opponents, and stifle media reporting and public forms of assembly and expression by blocking popular web sites like YouTube and Twitter.

Currently, the religious freedom picture in Turkey is complex. There is now more religious freedom for both Muslims and non-Muslims than in any other era of the Republic. But political polarization, the government's policies and actions since 2012, and deep-seated culture wars in the country are creating new grievances. Non-religious Turks, and those not from classically understood Sunni Muslim traditions, feel that they are being pressured to adopt or adhere to a particular political ideology, rooted in the Hanafi school of Sunni Islam.

[I]n nine of their 12 years of pre-university schooling, Turkish children receive one to two hours of religious education class every week.

Within a context of fierce political competition, deep mistrust between different communities, and non-compromising attitudes of both the government and political opposition parties, the issue of religious freedom has become deeply politicized. Most concerning, there is increasing use of hate speech and derogatory language in the media, including with religious or ethnic undertones, and widespread negative attitudes towards minority religions, which often go unchallenged.

II. Compulsory Religious Education

Currently, all school children in primary and secondary school in Turkey (except the small number who are enrolled at historic Jewish and Christian minority schools) must attend a compulsory class on “Religious Culture and Moral Knowledge” from the fourth grade to the 12th grade. Thus, in nine of their 12 years of pre-university schooling, Turkish children receive one to two hours of religious education class every week. This requirement is based on Article 24 of the Turkish Constitution, which states:

Religious and moral education and instruction shall be conducted under state supervision and control. Instruction in religious culture and morals shall be one of the compulsory lessons in the curricula of primary and secondary schools. Other religious education and instruction shall be subject to the individual’s own desire, and in the case of minors, to the request of their legal representatives.

This issue has been controversial from the creation of the Turkish Republic. The *laïc* reforms enforced since 1923 ban all religious schooling outside of the state’s formal education system. Until recently, the underlying policy was to control and regulate religious teachings in line with the secularist vision of the Republic explained above.

The laïc reforms enforced since 1923 ban all religious schooling outside of the state’s formal education system

With the political changes in Turkey over the last decade, this strong, state-enforced secularist vision has been weakened; however, challenges remain. Previously, pious Muslims complained that state-regulated religious education was an interference for imposing a secularist version of Islam. Now with the AKP government’s perceived push of Sunni Muslim beliefs and practices, less-religious Turks and non-Sunni Muslim minority communities, such as Alevis,¹ argue the government’s interference in religious education is forcing a religious

¹ Alevi traditions, beliefs, and identity, as well as the number of people who identify themselves as Alevi in Turkey, are difficult to capture. Estimates of their numbers range from 10 to 20% of Turkey’s population. While some Alevis see themselves as Muslims, others do not. Their beliefs derive from the Shiite tradition of Twelve Imams and reverence to Ali, but also combine elements of Sufi and Sunni thought, as well as Anatolian cultural practices. Thus, it is often difficult to define them as Shiite or Sunni. Alevis are of ethnic Turkish, Kurdish, and Arabic origins. Alevis in Turkey differ from Alawites of Syria in beliefs and practices, though there are a limited number of Syrian Alawites in Turkey too. Alevis have been victims of fierce persecution in Turkey, including massacres. The Turkish state has denied granting their places of worship the status enjoyed by mosques. There have been limited developments in addressing the status of Alevi places of worship. However, negative attitudes towards Alevis among Sunnis remain an important problem.

agenda. In addition, there have been reactions from within Sunni Muslim communities that the government should not use state channels to endorse Islam.

In September 2014, the European Court of Human Rights reached a decision on a case brought against Turkey by 14 Alevis (Mansur Yalcin and Others v. Turkey, no. 21163/11), who argued that the contents of the compulsory classes were based on the Sunni understanding of Islam and thus did not teach the Alevi traditions to their children. This, they argued, was a violation of Article 2 of Protocol No.1 of the European Convention on Human Rights, which requires states to respect parents' rights to ensure that the education and teaching of their children conforms to their own religious and philosophical convictions.

The Court agreed that it was a breach of Article 2, and asked Turkey "to remedy the situation without delay, in particular by introducing a system whereby pupils could be exempted from religion and ethics classes without their parents having to disclose their own religious or philosophical convictions."² The Court stated that almost all other member States to the European Convention "offered at least one route by which pupils could opt out of religious education classes, by providing for an exemption system or the option of studying an alternative subject, or by making attendance at religious studies classes entirely optional."³

A memorandum sent by the Turkish Education Ministry on February 3, 2015 instructed all schools that only children whose national identity cards and records clearly state that they are Jews and Christians can be exempted from the classes.

The Turkish government criticized the decision and sought a review by the Court's Grand Chamber, which was refused in February 2015. The decision of the Court is binding on the Turkish government. Article 90(5) of the Turkish Constitution states:

International agreements duly put into effect carry the force of law. . . In the case of a conflict between international agreements in the area of fundamental rights and freedoms duly put into effect and the domestic laws due to differences in provisions on the same matter, the provisions of the international agreements shall prevail.

Turkey, however, has not followed the decision. A memorandum sent by the Turkish Education Ministry on February 3, 2015 instructed all schools that only children whose national identity cards and records clearly state that they are Jews and Christians can be exempted from the classes.⁴ The

² ECtHR Press Release, ECHR 257(2014) 16.09.2014

³ Ibid.

⁴ Hurriyet, "Din Dersi Muafiyetine Belge Şartı," 10 February 2015: <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/28164296.asp>

exemption of Jewish and Christian students has been the official policy since a 1990 decision by the state higher education body.

In principle, students can be exempted by a simple written request by their guardians to the school authorities, however, in practice this is not always adhered to. Religious minorities have reported that some schools refuse exemptions on the premise that there is no other class students can take, and they offer no alternative electives specific to the traditions of such children. Instead, religious minority students are faced with the option of taking the class or sitting alone somewhere else on the school premises during the classes, thus separating them from their peers and singling out their religious differences. For school-age children, such experiences can be traumatic. Thus, many parents of religious minority children continue to let their children take compulsory religious education rather than putting them through such an ordeal at a young age.

Hence two human rights abuses emerge: 1) Jewish and Christian families are required to disclose their religious beliefs publicly; and 2) children and parents from non-Muslim religions, as well as those who hold no religious beliefs or adhere to a denomination of Islam that differs from the officially-taught Hanafi school of Islamic thought, are denied the right to be exempted from the religion classes.

[T]he textbooks have been criticized for their handling of non-Sunni Muslim traditions and other religions and beliefs.

Both of these outcomes are clear breaches of Turkey's obligations under multiple United Nations covenants to which it is a party, such as the International Covenant on Civil and Political Rights, Article 18 of which protects religious freedom, and the European Convention on Human Rights. They also reflect an intrinsic inconsistency between the Turkish Constitution's provisions that grant religious freedom and adhere to obligations under international law and the provision that makes religious education a compulsory subject.

III. Content of Current Religious Education Textbooks

Following much criticism and tensions over both the content and compulsory condition of religious education, the Turkish government made significant reforms in 2012. The new set of textbooks used since September 2012 include substantial improvements over all previous editions and welcome new sections.

Still, a survey of all 9 textbooks from the fourth grade to the 12th grade reveal content that is dominated by the tenets of Islam, the life of the Prophet Muhammad, the Holy Qur'an, and Islamic practices such as prayer, almsgiving, and fasting.⁵ They also focus on values of good

5 See the Addendum for the list of all books surveyed in the writing of this report.

character, such as trustworthiness, friendliness, close family relations, personal hygiene, caring for the environment, and getting along with others. These form an adequate and ample space for Muslim religious education and neutral moral values shared by all human beings.

However, concerns exist and the textbooks have been criticized for their handling of non-Sunni Muslim traditions and other religions and beliefs.

Treatment of Differences in Islamic Thought

Muslim traditions other than the officially-sanctioned, majority Sunni reading of Islam are gradually introduced in the curriculum under the umbrella of a unified Islam. A prayer from the minority Alevi-Bektaşî tradition is given as a positive model on page 48 of the fifth grade book. The same book cites the example of Caliph Ali's patriotism on page 124 in urging students to be good citizens through sharing, helping, being a soldier, defending, and upholding values and traditions. The sixth grade book, while introducing key figures in the history of Islam and the Turkic people, cites the much revered Alevi figure Hacı Bektaş Veli on page 123.

Yet, it is the seventh grade book that offers a framing and treatment of different Muslim traditions. On page 47, the Alevi tradition of fasting to commemorate the *Karbala* is discussed within the wider Sunni Muslim context of the *holy month of muharrem*, as well as its important place in the Alevi-Bektaşî tradition. Between pages 79 and 81, the book offers a rather mature and social scientific understanding of the existence of different interpretations of Islam. On page 81, the textbook discusses how social conditions shape religious beliefs, which is a very healthy introduction to the subject for school children:

One of the causes behind interpretation differences is social change. Religion has a social and personal dimension. Thus, religion is always in an interaction with social developments. Incidents that affect an entire society and change that follows them has impact on people's religious beliefs and life styles. Every human being is shaped by rules, beliefs, and traditions of the society they are in. For this reason, there are differences in religious perceptions even in the same religion among people living in different geographies. . . . Different people and societies in various parts of the world have accepted Islam. These people have different languages, cultures and traditions. These differences that emerge as a result of social changes also impacted understanding of religion.⁶

On page 82, the textbook grounds differences in Muslim beliefs in the tradition of freedom within Islam:

Interpretations in Islamic thought are a result of the importance given by the religion of Islam to freedom of thought. For this reason, different interpretations must be perceived as a richness of Islamic culture rather than a point of separation or grouping. In the end,

⁶ See the Addendum for the original Turkish texts of major citations from the textbooks used in this report.

no matter what interpretation he or she follows, if a person believes in Allah, and Prophet Muhammad and Qur'an, he or she is a Muslim. No one can deem another person to be outside of religion and condemn them due to differences in interpretation.

The book then proceeds to introduce major traditions that represent an interpretation (*fiqh*) of Islam's basic tenets and their applications, briefly mentioning the Jafaari, Hanafi, Maliki, Shafi, and Hanballi schools of thought as examples. Further differences in Muslim traditions are explained by discussing schools of thought on spiritual life and moral life. These are given more space than *fiqh* schools of thought, and include Yesevi, Kadiri, Nakshibendi, and Sufi thought.

Alevi traditions are included within this framework, and receive a longer treatment than the other schools of thought. Pages 91 to 101 describe Alevi practices, places of worship (*cemevi*), key values, and ideas. Page 102 repeats the teachings on the importance of viewing plural interpretations as the richness of Islam and that such differences should enrich, not cause, divisiveness. Alevi traditions also are reflected positively in a story of Caliph Ali's courage on pages 109 to 110.

Hacı Bektaşî Veli is once again cited as a positive role model in the ninth grade textbook, on page 74. The 10th grade textbook repeats positive information about Hacı Bektaşî Veli about his belief in God on pages 38 and 39, and the exemplary role of Caliph Ali on pages 59 to 61.

The 11th grade textbook returns to the subject of differences in Muslim traditions. Between pages 63 and 69, additional Muslim denominations are briefly introduced, such as the Harici, Shia, Mutazzelie, Maturidi, and Esari schools. This is followed by a renewed discussion of the *fiqh* schools of thought, such as the Maliki, Hanafi, and Jafaari interpretations. The book once again offers the view that these represent the richness of Muslim thought and that all share common beliefs built on the basic tenets of Islam.

As compared to the dominant focus on Islam throughout the textbooks, the passages on other religions and beliefs are brief and inadequate.

The 12th grade textbook repeats the same framing of differences in Islam and provides multiple pages, from pages 55 to 64, on Alevi traditions, practices, and beliefs. Taking into account all the passages about Alevi traditions throughout the various years' books, and in comparison to the brief mentions of all other Muslim schools of thought and denominations, Alevi traditions are given a substantial priority and positive affirmation throughout the textbooks.

Treatment of Other Religions

As compared to the dominant focus on Islam throughout the textbooks, the passages on other religions and beliefs are brief and inadequate. Judaism and Christianity are mentioned briefly

in the first textbook, the fourth grade book, as part of the Muslim teaching on the Torah, Psalms and New Testament (*Incil*) as three sacred books given to Jews and Christians prior to the arrival of the Qur'an as the final revelation of God. The same brief mention of the Jewish and Christian books as sacred books prior to Islam is repeated in the sixth grade textbook.

The first focus on world religions is in the eighth grade book. Page 106 starts the topic with an overall framing that "religion is a universal institution found in all societies in every era of history," which it says is evident from religious artifacts found in archaeological digs. It notes that religions carry universal values, such as goodness, righteousness, and justice, which are valid for all people in all times. Thus, the textbook states that there are similarities in all religions, and all share the same aim of advancing goodness and beauty and preventing badness.

Not divine religions are those that are not based on God's revelation, thus implying a second-class status for all non-Abrahamic religions.

Following this, the textbook states that there are two types of religions: divine and not divine. Divine religions are said to be based on God's revelation and prophets, including the other Abrahamic faiths of Judaism and Christianity. Not divine religions are those that are not based on God's revelation, thus implying a second-class status for all non-Abrahamic religions. The textbook gives Buddhism and Hinduism as the primary examples, providing brief overviews of these religions on pages 107 and 108. The textbook states that the most visible aspect of Hinduism is the caste system, and presents a brief breakdown of different castes, followed by beliefs in Brahma and multiple gods by Hindus, and concepts of karma and re-incarnation. Buddhism also is introduced through brief comments on the life of Buddha, and beliefs in Nirvana and re-incarnation. It also mentions that while there is no clear teaching of a god in Buddhism, some Buddhists see Buddha as god. It states that Buddha had banned idolatry when he was alive, but that his preachings were systematized later on and only then were statues built to worship him.

Pages 109 and 110 briefly describe Jewish practices, such as the Sabbath. The description continues the teaching that the Jewish sacred book is the Torah and that it was inspired to Prophet Moses. This, of course, is an Islamic view of Jewish traditions. Jewish scriptures, often referred to as Mikra or Tanakh, include the Torah as well as other prophetic texts, and Jewish doctrines of the inspiration of sacred texts differ from the Muslim view.

A peculiar mention of Jews can be found in a story told on page 92 of the sixth year textbook. While highlighting the generosity of the Caliph Othman, the book tells the story of a water-well owned and operated by a Jewish man in Medina. The Prophet Muhammad is said to wish for this water to be accessible to all people without charge. As a response, Caliph Othman purchased the well from the Jewish man and made it available to all for free. While the story reflects the

generosity and good will of both the Caliph and the Prophet, it also risks reinforcing negative stereotypes and grave prejudices towards Jews. This is particularly troubling given the frequency of anti-Semitic hate speech in Turkish media.⁷

On page 111, a brief section is devoted to Christianity that includes broad and problematic statements:

When Jesus reached 30 years of age, Allah gave him the duty of being a prophet. He then began inviting people to believe in Allah. At the start, only 12 people believed in his call. They are called the 'disciples.' The holy book of Christianity is Incil.⁸ The four Incils written by and known with the names of their writers as Matthew, Mark, Luke and John are the most famous. . . Christians accept prophethood of other prophets besides Prophet Muhammad. . . Christians believe all human beings are born sinners, thus all children are washed with holy water to cleanse from their sins. This is called baptism.

The view of Jesus as a prophet is not what Christians believe, but what Muslims believe. Similarly, the holy book of Christians is not only *Incil*, but the *Kutsal Kitap* or *Kitabı Mukaddes*, the Holy Bible, with the Old and New Testaments as the two main parts. Students are not told where the four Gospels, which are part of the New Testament, fit into the Christian Bible. The expression “the most famous” is also confusing, as they are the only ones in the canon of the New Testament; it most likely alludes to the idea that there were Gospels which prophesied Prophet Muhammad but were changed or destroyed by Christians. Similarly, it is not clear what the text means in describing Christians as believing in other prophets besides Muhammad. Also, there is no unanimity in Christianity on the baptism of children, or its meaning regarding salvation from sins.

The view of Jesus as a prophet is not what Christians believe, but what Muslims believe.

The section ends with a reintroduction of Islam and pages that draw parallels between all religions in terms of shared values, such as helping people, keeping personal hygiene, giving aid, respecting elders, caring for the environment, and ignoring bad habits.

The 12th grade textbook similarly treats world religions through a Muslim lens and with limited and problematic broad brushstrokes. The book includes similar, single-page treatment of Judaism and Christianity, and dedicates substantial content to the similar values in religions.

7 Hrant Dink Foundation released a study of Turkish media reporting in 2014, which demonstrated worrying coverage of global developments while lapsing into dangerous language towards Jews. The Turkish report can be downloaded here: <http://www.hrantdink.org/?Detail=1246>

8 Incil: The Gospels, or literally the Good News, used to refer to the New Testament

The book then briefly introduces the students to other religions and beliefs not previously mentioned, such as Sikhism, Jainism, Confucianism, Taoism, and Shintoism, in addition to Hinduism and Buddhism.

It is important to note that while the books' treatment of religions other than Islam take a universalist approach along themes of shared values, they are framed within an Muslim view of religions as divine and not divine and of Islam and the Qur'an being the final religion and revelation. Hinduism and Buddhism are presented as second-rate religions, in that they are not considered divinely inspired. Students learn about Judaism and Christianity not based upon what Jews and Christians believe, but rather what Islam teaches about those religions. Thus, the books do not provide adequate information that can help Muslim students learn about the full scope of other religions, including the beliefs and practices of their adherents, and how to engage with those who follow a different faith in a respectful and tolerant manner. The books also are not suitable for Jewish or Christian students to learn about their own faith.

Students learn about Judaism and Christianity not based upon what Jews and Christians believe, but rather what Islam teaches about those religions.

Treatment of Atheism

Atheism is introduced to students only on pages 18 and 19 of the ninth grade textbook. It is described as "refusing the existence of God and living as though God does not exist." The section states that atheism has continued to exist across human history. The books says that "atheism, which is a reactionary thought in face of belief in Allah, has been accepted by some Western philosophers, but it has been weakened by losing its intellectual grounding in our age." What is more worrying is the warning that is issued to students on page 19 following the description of atheism and atheists' refusal to believe in holy books, prophets, or divine inspiration:

Some forms of belief which are not based on divine inspiration can cause negative effects in the society such as spiritual depression, moral collapse, corruption of fundamental values that hold a society together, damage to social and culture fabric, and alienation to national and spiritual emotions. For example, one such belief, Satanism, has been born as a rebellion specifically against Christianity and generally to all religions. Satanists often see young people with particular problems as their targets. Satanists torture humans, kill animals and encourage violence in their rituals. They cause loss of peace and security of the public and create chaos.

Statements on Satanism and its linkage with atheism and speculative hysteria about its rituals are not worthy to be included in a modern religious education textbook.

Teachings on Religious Freedom and Human Rights

The textbooks have multiple sections on religious freedom and wider human rights, which are welcome provisions. Specific mentions of freedom of religion, belief, and conscience start on page 53 of the fifth grade textbook, and expand further on pages 125 and 126, where it states:

We have been living in peace and brotherhood for centuries together in our homeland with people of varying religions and races as citizens of this country. We have to strive to protect this state of peace and brotherhood. We must respect freedom of religion and thought. We must shun behaviours that spoil our unity. We need to want the things we want for ourselves for others too. We need to know that everyone has equal rights and freedoms.

In the sixth grade book, while students learn about the life of Prophet Muhammad, they learn about his good relationships with all people, and on page 71, how he provided protection to Jews. In the seventh grade book, students are introduced to the Qur'an's teaching on "no compulsion in religion" on page 103, which is followed by two further pages with statements on the Turkish constitution's protection of religious freedom and Atatürk's vision for *laïcité* as a guarantee for religious freedom for all, as well as the importance of freedom in Islam. The eighth grade book repeats similar ideas on the importance of freedom of thought and expression by citing arguments from Atatürk and Islam on pages 85 and 86. The importance of religious freedom and tolerance is repeated on pages 123 and 124. These ideas are repeated in the ninth grade book between pages 98 and 104, with a further treatment of *laïcité* and religious freedom.

In the seventh grade book, students are introduced to the Qur'an's teaching on "no compulsion in religion."

The 10th grade book further expands the conversation on rights between pages 91 and 97, and argues that there are fundamental rights of individuals, including religious freedom, which cannot be denied. It argues that the Qur'an teaches fairness in the granting of rights, and thus people should be given such rights. Page 92 states that religious freedom includes the right to educate and teach religious beliefs, and it cites Article 9 of the European Convention on Human Rights and Article 18 of the Universal Declaration of Human Rights as protectors of faith. In fact, the section also clearly states that the promotion of one's faith is included in religious freedom. Page 97 focuses on freedom to worship and how Islam allows all other religions to worship freely.

Interestingly, pages 100 and 101 introduce students to economic rights and the importance of fair economic conditions. Page 102 raises the issue of limitations on rights and the need to be responsible in upholding the rights for all people. However, these positive provisions in line with international law are somewhat undermined on pages 102 and 103 with the puzzling argument

that the use of alcohol, drugs, and cigarettes hinders the exercise of rights and freedoms. While it is understandable that the textbooks would raise the use of such materials as harmful and not Islamic, linking them with the exercise of rights and freedoms steps into the dangerous territory of not respecting the rights of others who might choose to consume them.

The positive provisions on religious freedom and clear statements on the freedoms to worship, educate, and promote one's religion are somewhat undermined by two warnings on a perceived missionary threat.

Warnings on Promotion of Other Religions

The positive provisions on religious freedom and clear statements on the freedoms to worship, educate, and promote one's religion are somewhat undermined by two warnings on a perceived missionary threat.

On page 123 of the eighth grade textbook, which is the textbook with the first and most comprehensive treatment of religions other than Islam, it states:

In our age, communication has become more common and countries have been brought together much more closely. With this, there is an increase of relationships between people of different religions and faiths. There is an increase in people sharing and telling their own religions and beliefs in countries and societies they are in. The efforts of people from some faiths have turned into a struggle of completely establishing their own religion while insulting the values of the country they are in. These people, who are almost propagating religions rather than promoting them, have turned to using and abusing financial and spiritual weaknesses of people. These behaviors are against religious tolerance and respect to beliefs. Individuals must be vigilant against such behaviors.

A similar warning shows itself on page 118 of the 12th grade textbook:

What is wrong in spreading a religion is applying cheating methods, taking advantage of social and economic weaknesses of people to be able to force them to change religion. This contradicts the principles of promotion of religion in Islam. However, from time to time, we see methods of cheating and tricking used in missionary efforts, which is what is known as Christian expansionism. With this abusive missionary method people's religious feelings, economic and social conditions are exploited to be able to force them to change their religion. With this side of it, abusive missionary activities is a harmful activity. However, everyone should embrace the understanding of "your religion is to yourself, my religion is to me" in ensuring healthy relations between religions.

The background to these passages is the widespread media attention given to Christian activities in the country following the 1999 earthquake. The government at the time deemed missionary activities a national security threat, and the state security apparatus and the Directorate of Religious Affairs sought to combat it. Sensationalist reporting on the subject reached witch-hunting levels and resulted in fatal attacks on Christians and accusations that Christians were offering sex, alcohol, money, and visas to Europe and the United States to convert Muslims. Interestingly, it was a staunchly secularist government that pushed to include missionary activities on state security threat lists, while it was the AKP government that removed Christian activities from those lists. It is, however, disconcerting that school textbooks would still include such fear-mongering and ungrounded warnings. Such state-sanctioned hostility toward the activities of non-Muslim groups may have a direct relationship with high levels of xenophobia and social hostilities shown towards non-Muslims in Turkey.

The textbooks have commendable sections on the importance of science, scientific inquiry, and how religion and science can be complimentary.

Treatment of Science and Critical Thinking

The textbooks have commendable sections on the importance of science, scientific inquiry, and how religion and science can be complimentary. The subject is first covered in the eighth grade book. Page 78 states that the mind and thinking are one of the greatest gifts given by God to human beings, and that only rational beings who can understand are responsible and capable of holding beliefs. It notes that the Qur'an urges understanding and that only through use of the mind the individual can understand, know, and live what God wants from him or herself.

On page 80, students learn that without the right type of knowledge one cannot make the right decisions, and that such knowledge should bring one closer to truth. Students are given a verse in the Qur'an about the need to check the validity of the news that one hears. Page 81 notes:

Knowledge is the raw material of science. Science is an activity seeking to reach general laws placed by God into nature. Scientific discoveries become meaningful for human beings by uniting with the values of religion. That is why we have to give importance to right knowledge. We must read, research, and develop ourselves.

In following pages students learn different types of knowledge achieved through senses and that rationality and the divine revelation form the highest level of knowledge. On page 83, students are warned against concluding their thoughts without searching, and against the trap of blindly following people and ideas. The book also warns against fanaticism and partisanship.

Teachings on Secularism and National Identity

One of the most tangible expressions of the unique and peculiar history of religion, politics, and identity in Turkish history is found in the textbooks' provisions on *laïcité*, Atatürk, and national identity and unity. Each book starts with the Turkish flag, national anthem, and the text of Atatürk's 1927 address to the Turkish youth. The text starts with the following exhortation:

*Your first duty is to preserve and to defend Turkish Independence and the Turkish Republic forever. This is the very foundation of your existence and your future. This foundation is your most precious treasure. In the future, too, there may be malevolent people at home and abroad, who will wish to deprive you of this treasure. If some day you are compelled to defend your independence and your Republic, you must not even hesitate to weigh the possibilities and circumstances of the situation before doing your duty!*⁹

Atatürk's views on Islam, religion, secularism, and freedom of religion are cited throughout the books. On pages 104 and 105 of the seventh grade textbook, *laïcité* and Atatürk's thoughts on secularism and state are presented as the guardian of freedom of religion, thought, and conscience for all. Yet, the tension between religious freedom and the Turkish version of secularism is evident in arguments based on Atatürk's positions. In the sixth grade book, for example, Atatürk is cited as saying "Religion is a necessary institution. It is not possible for nations without religion to continue to exist." In fact, it is this understanding of religion as a necessary institution for a state that established the Turkish governments' attempts to control religion and religious education.

The tension between secularism and traditional forms of religiosity and political Islam in Turkey has been a dominant feature in Turkish politics and society ever since.

These views are reinforced in page 114 of the 10th grade textbook. The 11th grade book introduces the work of the Directorate of Religious Affairs and its special project to offer a Turkish compilation of trusted *hadiths*. The project has attracted international attention as a modernization effort that seeks to provide a more reliable compilation of the teachings and life examples of the Prophet Muhammad. The 12th grade book dedicates multiple pages to a section on Atatürk and religious education. The section emphasizes that Atatürk deeply respected Islam and only sought to provide better religious training by eliminating false teachings that caused people to hold folk beliefs and stop advancing (page 84).

Such passages highlight the paradox that lies in the centre of Atatürk's and the Turkish state's traditional vision of secularism as seeing religion as "a necessary institution," but one

9 Translation adopted from <http://www.turkishlanguage.co.uk/hitap.htm>

that needs to be managed and reformed. The tension between secularism and traditional forms of religiosity and political Islam in Turkey has been a dominant feature in Turkish politics and society ever since.

Throughout the books, language of “our values,” “traditions,” and “nation” continually build a political vision for Turks based on a Muslim identity, given that the Turkish nation-state emerged from the ashes of a failed multi-ethnic and multi-religious empire. Religion is continually used in the making and maintenance of a national vision, which has implications for any Turk who might not be a Muslim, holds atheistic beliefs, or comes from a Christian, Jewish, or any other religious background.

IV. Analysis of Religious Education Textbooks and Recommendations

A survey of the textbooks reveals a complex picture. The current books are a clear improvement from previous ones. There are no derogatory statements about minority communities or non-Muslim world religions. The substantial new sections on Alevi traditions are a welcomed improvement. The provisions on religious freedom and the importance of freedom of worship, thought, and conscience are commendable. Similarly, the sections on different interpretations of religions and the importance of respecting and understanding other Muslim denominations are noteworthy.

The passages on science, rationality, and religion offer some truly mature perspectives on how scientific thought and religious belief do not need to be in conflict, but can complement one another. The textbooks have multiple passages encouraging critical thinking, including a respectful but critical discussion of the relationship between cultural traditions and religious practices. There are substantial sections on *laïcité* that clearly state that the government should have equal distance from all religions and should protect freedom of religion, belief, conscience, and thought.

The provisions on religious freedom and the importance of freedom of worship, thought, and conscience are commendable.

There is a notable focus on being a good citizen, pursuing positive personal relationships, acting morally, keeping personal cleanliness, and working hard while trusting in God to bless the outcome. Rather than focusing on destiny and fatalism, the textbooks consistently urge agency and personal responsibility, whether cognitively, volitionally, or morally. Thus, rather than a deductive perception of religious belief that urges blind obedience, the textbooks do seek to inspire and motivate. All of the moral arguments are grounded in both Muslim sources and the writings of Turkey’s founder Atatürk, as well as utilitarian arguments about the good practical outcomes of moral personal conduct.

These provisions offer a healthy framework for Muslim students to learn about their faith tradition in modern times. In comparison to numerous examples of compulsory religious education books across Muslim-majority states in the Middle East, Africa, and Asia, as well as examples of previous Turkish textbooks, the current curriculum is, in fact, progressive and a healthy step forward.

The books, however, have major weaknesses. While the textbooks are titled “Religious Culture and Moral Knowledge” and seek to ground their content in a universalistic appeal and normative arguments about religions, they teach Muslim culture and Islamic religious education in a way that is deeply shaped by the officially-sanctioned and historically-dominant reading of Islam in Turkey. This creates multiple tensions.

For example, all minority Muslim traditions and non-Muslim religions still are presented and compartmentalized within the normative priority of the version of Sunni Islam sanctioned by the Turkish state and supported by the majority of the Turkish public. Even though there are more sections on Alevi traditions, those traditions are discussed within this overall framework and as a part of Sunni Islam. While some Alevis do see themselves as Muslims, others do not, and most do not see themselves as merely a denomination of Sunni Islam. The AKP government has pursued commendable initiatives to address problems faced by Alevis in the country. However, recent political tensions between the government and Alevi groups make such a treatment of Alevi traditions under a reading of Sunni Islam an issue of identity politics, rather than neutral religious education for school age children. This approach demonstrates the ongoing problem with Sunni views of Alevi traditions.

Most importantly, the characterizations of both Jewish and Christian beliefs, sacred texts, and prophets are done through Islamic beliefs rather than through what Jews and Christians believe themselves.

This tension also shows itself in the books’ handling of non-Muslim religions. While the textbooks do have sections on Judaism and Christianity, the sections on Christianity are problematic. They do not introduce students to the specific Christian denominations in the country, such as the Armenian, Greek, and Syriac communities, and the brief generic Christian description offers misleading statements about tenets of faith held by Christians. Most importantly, the characterizations of both Jewish and Christian beliefs, sacred texts, and prophets are done through Muslim beliefs rather than through what Jews and Christians believe themselves.

While the textbooks also have brief sections on Asian religions, they do not include any information on other religious communities that also have congregations in Turkey, such as the Baha’is, Jehovah’s Witnesses, and Mormons. There is a brief section on atheism, but as discussed

above, it is followed by worrying innuendos about the claimed dangerous social and personal outcomes of disbelief.

These problems contradict the spirit of religious freedom and secularism that the textbooks continually endorse. By offering a strong overall framing of all religions and beliefs through the narrative of officially-sanctioned Sunni Islam, rather than describing all religions and beliefs from an equal distance, the textbooks promote a particular religion. Considering these are required reading by the state, and there is limited or no opportunity to opt out of classes, these textbooks are not suitable for non-Muslim children, or children of parents who might hold minority Muslim religious beliefs or no religious beliefs.

The two sections that warn students on the perceived threat of missionary activities are particularly worrying. These passages contradict all of the good provisions on religious freedom, *laïcité*, and respect for other faiths. Moreover, in the context of Turkey, where the last 10 years have seen fatal attacks by young nationalists on Christians suspected of missionary activities, these passages directly contribute to the reification of widespread negative attitudes towards non-Muslim religious communities and their activities.

Despite other positive changes on religious freedom in the country, the content of the religious education textbooks and the government's refusal to make the classes electives for all students demonstrate the Turkish government's continued problematic understanding of secularism as requiring the state to shape citizens' religions and beliefs. Although the focus is on the Sunni Muslim identity of the Turkish nation, rather than the *laïc* vision of previous governments, the policy enforcements are the same.

Religious education and knowledge of other religions and beliefs are vital sources of awareness for good social relations and understanding of today's deeply religious world. Problematic passages in the Turkish textbooks contribute to ongoing ignorance, intolerance, and prejudices towards non-Sunni Muslim beliefs and other religions or atheism, and to the adherents of them.

Recommendations

The Turkish government and its Ministry of Education should:

- Uphold the decision of the European Court of Human Rights regarding religious education and make religious education an elective subject for all children, Muslims and non-Muslims alike;
- In the meantime, ensure that all schools uphold the exemption option and ensure that children who are exempted are adequately supported by school authorities;
- Revise the exemption policy which forces children and their parents or guardians to reveal their religious affiliation;
- Ensure that the sections on different faiths are written by experts from those religions being taught and in the way those religions see themselves;

- Remove sections that negatively describe atheism, as being connected to Satanism or moral decay;
- Revise language discussing Hinduism and Buddhism, so as to explain their belief systems, not Muslim teaching on non-divine faiths;
- Remove negative language regarding Christian missionaries and their activities;
- Remove the story of the Jewish water-well owner as it can reinforce anti-Semitic sentiments;
- Ensure that all religions that have populations in Turkey are represented in the textbooks; and
- In sections where Alevi traditions are treated, include statements that explain the different views among Alevis about their identity and how they see themselves relating to Sunni Islam.

ADDENDUM

I. List of Books Surveyed

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 4. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, Beşinci Baskı, 2012

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 5. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, Beşinci Baskı, 2012

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 6. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, Birinci Baskı, 2013

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 7. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, Birinci Baskı, 2013

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 8. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, Birinci Baskı, 2013

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 9. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, İkinci Baskı, 2013

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 10. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, İkinci Baskı, 2013

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 11. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, İkinci Baskı, 2013

İlköğretim: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, 12. Sınıf. MEB: Devlet Kiptaları, Beşinci Baskı, 2012

II. Turkish Texts of Citations used in the Report

1) Citation from Page 81, 7th grade

One of the causes behind interpretation differences is social change. Religion has a social and personal dimension. Thus, religion is always in an interaction with social developments. Incidents that affect an entire society and change that follows them has impact on people's religious beliefs and life styles. Every human being is shaped by rules, beliefs, and traditions of the society they are in. For this reason, there are differences in religious perceptions even in the same religion among people living in different geographies. . . . Different people and societies in various parts of the world have accepted Islam. These people have different languages, cultures and traditions. These differences that emerge as a result of social changes also impacted understanding of religion.

Original in Turkish

Din anlayışındaki yorum farklılıklarının sebeplerinden biri de toplumsal değişimdir. Toplular, bireyler gibi tarihi süreç içinde değişime uğrar. Bireylerdeki değişim, toplumu etkilediği gibi

toplumsal değişim de bireyleri etkiler. Dinin hem bireysel hem de toplumsal bir boyutu vardır. Bundan dolayı da din, diğer sosyal olaylarla etkileşim halindedir. . . Toplumun tamamını etkileyen bu olaylar sonucunda yaşanan değişim, insanların dini düşünceleri ve yaşam biçimleri üzerinde etkili olur. Her insan, içinde yaşadığı toplumun kuralları, inançları, örf ve adetlerinden etkilenecek şekilde şekillenir. Bundan dolayı aynı dine inansa da değişik coğrafyada yaşayan insanların din algıları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. . . . Dünyanın çeşitli bölgelerinden ve değişik toplumlarından insanlar, İslam dinini benimsemiştir. Bu insanların dili, örf, adet ve gelenekleri farklıdır. Toplumsal değişimin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bu farklılıklar, din anlayışlarını da etkilemiştir.

2) Citation from page 82, 7th grade

Interpretations in Islamic thought are a result of the importance given by [the] religion of Islam to freedom of thought. For this reason, different interpretations must be perceived as a richness of Islamic culture rather than a point of separation or grouping. In the end, no matter what interpretation he or she follows, if a person believes in Allah, and Prophet Muhammad and Quran, he or she is a Muslim. No one can deem another person to be outside of religion and condemn them due to differences in interpretation.

Original in Turkish

İslam düşüncesindeki yorumlar, İslam dinini düşünce özgürlüğüne verdiği önemin bir sonucudur. Bu nedenle farklı yorumlar, bir ayrılık ve gruplaşma olmaktan çok, İslam kültürünün bir zenginliği olarak algılanmalıdır. Sonuçta bir insan, bu yorumlardan hangisine bağlı olursa olsun Allah'a, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'an'a inanıyorsa Müslümandır. Hiç kimse, farklı yorumundan dolayı bir başkasını din dışı sayamaz ve kınayamaz.

3) Citation from page 111, 8th grade

When Jesus reached 30 years of age, Allah gave him the duty of being a prophet. He then began inviting people to believe in Allah. At the start, only 12 people believed in his call. They are called the 'disciples.' The holy book of Christianity is *Incil*.¹⁰ The four *Incils* written by and known with the names of their writers as Matthew, Mark, Luke and John are the most famous. . . Christians accept prophethood of other prophets besides Prophet Muhammad. . . Christians believe all human beings are born sinners, thus all children are washed with holy water to cleanse from their sins. This is called baptism.

Original in Turkish

Hız. İsa otuz yaşına geldiğinde Allah tarafından kendisine peygamberlik görevi verilmiştir. O'da insanları Allah'a inanmaya davet etmeye başlamıştır. Onun davetine başlangıçta on

¹⁰ *Incil*: The Gospels, or literally the Good News, used to refer to New Testament

iki kişi inanmıştır. Bunlara 'havari' denilmiştir. Hıristiyanlığın kutsal kitabı İncil'dir. Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli kişiler tarafından yazılan ve yazarlarının adıyla anılan dđrt adet İncil en meşhurlarıdır. . . Hz. Muhammed'in dışındaki peygamberlerin peygamberliğini kabul ederler. . . Hıristiyanlığa gđre bđtđn insanlar gđnahkar olarak doğarlar. Bu nedenle bđtđn doğan çocuklar, kutsal su ile yıkanarak gđnahlarından arındırılır. Buna vaftiz ayini denir.

4) Citation from page 19, 9th grade

Some forms of belief which are not based on divine inspiration can cause negative effects in the society such as spiritual depression, moral collapse, corruption of fundamental values that hold a society together, damage to social and culture fabric, alienation to national and spiritual emotions. For example, one of such beliefs, Satanism, has been born as a rebellion specifically against Christianity and generally to all religions. Satanists often see young people with particular problems as their targets. Satanists torture humans, kill animals and encourage violence in their rituals. They cause loss of peace and security of the public and create chaos.

Original in Turkish

Vahye dayanmayan bazı inan biçimleri ve dđřune akımları, ruhsal bunalım, ahlaki okđntđ, toplumu bir arada tutan temel değerlerdeki yozlaşma, sosyal ve kđltđrel dokudaki zedelenme, milli ve manevi duygulara yabancılaşma gibi olumsuzluklara toplumda olumsuz etkilerle yol açabilir. Örneğin, bunlardan biri olan ve şeytana tapma anlamına gelen satanizm özel olarak Hıristiyanlığa, genel olarak bđtđn dinlere karşı bir başkaldırı ve isyan hareketi olarak doğmuştur. Satanistler, genellikle bazı problemleri olan gençleri hedef kitle olarak gđrür. Satanistler ayinlerinde insanlara işkence eder, hayvanları öldürür ve şiddeti teşvik ederler. Toplumda huzur ve güveni bozup kargaşaya neden olurlar.

5) Citation from page 125, 5th grade

We have been living in peace and brotherhood for centuries in our homeland together with people of varying religions and races as citizens of this country. We have to strife to protect this state of peace and brotherhood. We must respect freedom of religion and thought. We must shun behaviours that spoil our unity. We need to want the things we want for ourselves for others too. We need to know that everyone has equal rights and freedoms.

Original in Turkish

Vatanımızda eşitli ırk ve dinlere mensup insanlarla beraber, bu ũlkenin bir vatandaşı olarak yđzyıllardır barış ve kardeşlik içinde yaşamaktayız. Bu barış ve kardeşlik ortamını korumak için aba sarfetmeliyiz. İnan ve dđřune özgürlüğüne saygılı olmalıyız. Beraberliğimizi bozan davranışlardan kaınmalıyız. Kendimiz için istediğimiz şeyleri, başkaları için de istemeliyiz. Herkesin, eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu bilmeliyiz.

6) Citation from page 123, 8th grade

In our age, communication has become more common and countries has been brought together much more closely. With this, there is an increase of relationships between people of different religions and faiths. There is an increase in people sharing and telling their own religions and beliefs in countries and societies they are in. Efforts of people from some faiths have turned into a struggle of completely establishing their own religion while insulting the values of the country they are in. These people, who are almost doing a propaganda of religions rather than promoting them, have turned to using and abusing financial and spiritual weaknesses of people. These behaviours are against religious tolerance and respect to beliefs. Individuals must be vigilant against such behaviours.

Original in Turkish

Günümüzde iletişim yaygınlaşmış, ülkeler birbirleriyle iyice kaynaşmıştır. Buna bağlı olarak farklı din ve inanç mensuplarının birbiriyle olan ilişkileri de artmıştır. İnsanların buldukları ülke ve ortamlarda kendi dinlerini ve inançlarını anlatıp paylaşmaları eskiye oranla daha fazlaşmıştır. Bazı inanç mensuplarının kendi dinlerini tanıtma çabaları, buldukları ülkenin değerlerini aşağılayarak tamamıyla kendi inançlarını yerleştirme mücadelesine dönüşmüştür. Dinlerin tanıtımını değil adeta propagandasını yapmaya başlayan bu kişiler, insanların maddi ve manevi zaafalarını kullanmaya, istismar etmeye yönelmişlerdir. Bu davranışlar, dini hoşgörü ve inançlara saygılı olmaya aykırıdır. Bu tür davranışlara karşı bireyler dikkatli olmalıdır.

7) Citation from page 118, 12th grade

What is wrong in spreading a religion is applying cheating methods, taking advantage of social and economic weaknesses of people to be able to force them to change religion. This contradicts the principles of promotion of religion in Islam. However, from time to time, we see methods of cheating and tricking used in missionary efforts, which is what is known as Christian expansionism. With this abusive missionary method, people's religious feelings, economic and social conditions are exploited to be able to force them to change their religion. With this side of it, abusive missionary activities is a harmful activity. However, everyone should embrace the understanding of "your religion is to yourself, my religion is to me" in ensuring healthy relations between religions.

Original in Turkish

Dini yaymada yanlış olan husus, hileli yollara başvurmak, insanların birtakım sosyal ve ekonomik zaaflarından faydalanarak onları din değiştirmeye mecbur etmektir. Bu durum İslam dinini yayma faaliyeti olan tebliğ ters düşmektedir. Ancak Hristiyan yayılmacılığı olarak bilinen misyonerlik faaliyetlerinde zaman zaman hile ve aldatmaca gibi birtakım yollara başvurulduğu görülmektedir. İstismarcı misyonerlik denilen bu yöntemle insanların dini duyguları, ekonomik

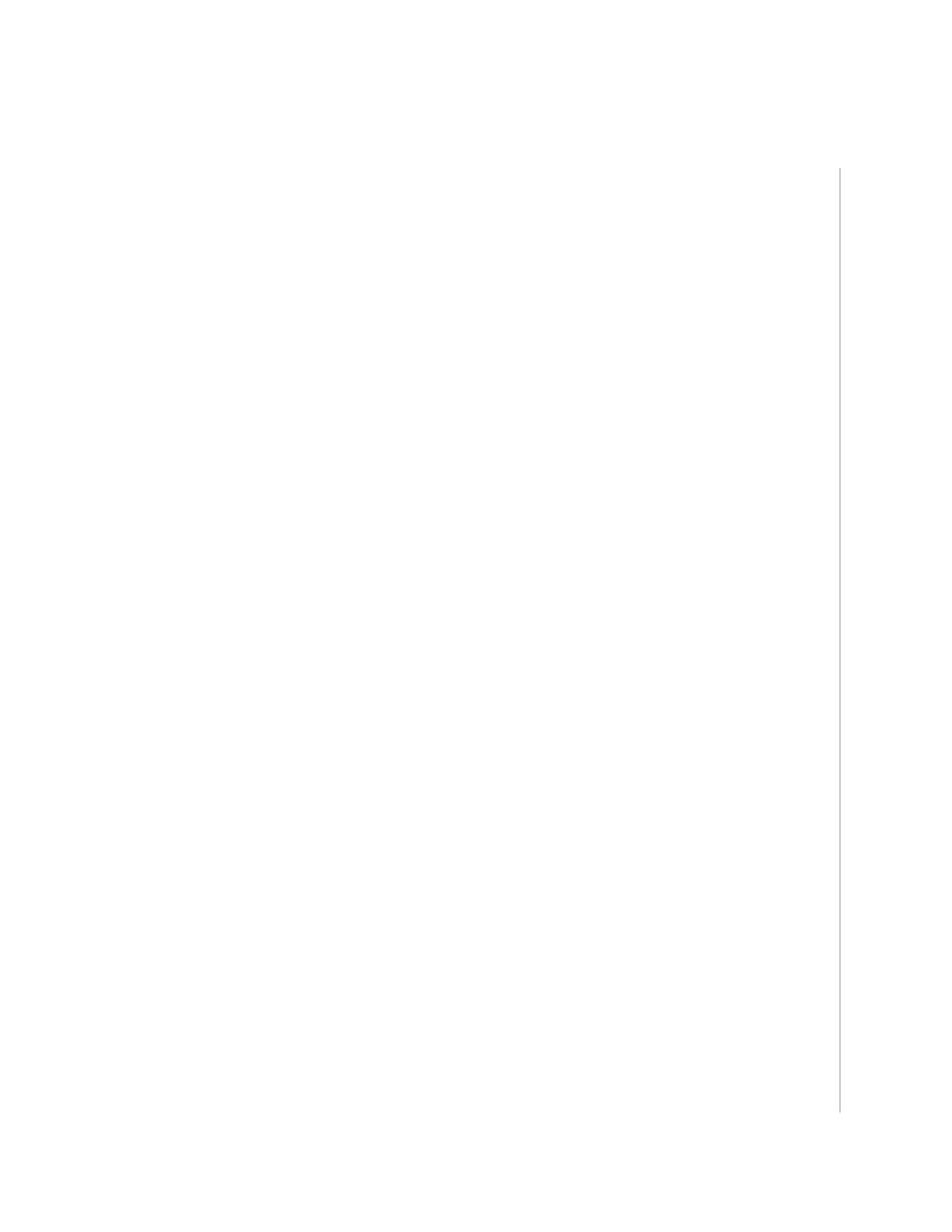
ve sosyal durumları istismar edilerek dinlerini değiştirmeye zorlanmaktadır. Bu yönüyle istismarcı misyonerlik zararlı bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki dinleri arası ilişkilerin sağlıklı yürümesinde herkes, 'Sizin dininiz size, benim dinim de banadır' anlayışını benimsemelidir.

8) Citation from page 81, 8th grade

Knowledge is the raw material of science. Science is an activity seeking to reach general laws placed by God into nature. Scientific discoveries become meaningful for human beings by uniting with the values of religion. That is why we have to give importance to the right knowledge. We must read, research, and develop ourselves.

Original in Turkish

Bilgi, bilimin ham maddesidir. Bilim ise Allah'ın tabiata koyduğu genel yasalara ulaşmayı amaçlayan bir faaliyettir. Bilimin keşifleri dinin değerleriyle birleşerek insanlara faydalı hale gelir. Bu nedenle bizler doğru bilgiye önem vermeliyiz. Okumalı, araştırmalı ve kendimizi geliştirmeliyiz.

Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi

Ders Kitaplarına Yönelik İnceleme ve Değerlendirme

ABD ULUSLARARASI DİN ÖZGÜRLÜĞÜ KOMİSYONU

ABD ULUSLARARASI DİN ÖZGÜRLÜĞÜ KOMİSYONU

Türkiye’de Zorunlu Din Eğitimi

Ders Kitaplarına Yönelik İnceleme ve Değerlendirme

BY ZIYA MERAL

2015

Commissioners

Dr. Robert P. George
Chairman

Dr. M. Zuhdi Jasser
Hon. Eric P. Schwartz
Vice Chairs

Ambassador Mary Ann Glendon
Dr. Daniel I. Mark
Rev. Thomas J. Reese, S.J.
Hon. Hannah Rosenthal
Dr. Katrina Lantos Swett
Dr. James J. Zogby
Ambassador David N. Saperstein, *ex officio, non-voting member*

Ambassador Jackie Wolcott
Executive Director

Professional Staff

Dwight Bashir, *Acting Co-Director for Policy and Research*

Elizabeth K. Cassidy, *Acting Co-Director for Policy and Research*

Judith E. Golub, *Director of Government and Media Relations*

Paul Liben, *Executive Writer*

Sahar Chaudhry, *Senior Policy Analyst*

Catherine Cosman, *Senior Policy Analyst*

Tiffany Lynch, *Senior Policy Analyst*

Tina L. Mufford, *Policy Analyst*

Jomana Qaddour, *Policy Analyst*

Travis Horne, *Government and Media Relations Assistant*

Thomas Kraemer, *Manager of Finance and Administration*

Eric Snee, *Travel and Administration Specialist*

Sponsor Kurum:

ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu (USCIRF)

USCIRF, yurt dışında din veya inanç özgürlüğüne ilişkin evrensel hakları takip eden 1998 tarihli Uluslararası Din Özgürlüğü Yasası (IRFA) kapsamında kurulan bağımsız, iki partili bir ABD federal hükümet komisyonudur. USCIRF, tüm dünyada meydana gelen din özgürlüğü ihlallerini takip etmek için uluslararası standartları uygulamakta ve Devlet Başkanı, Dışişleri Bakanı ve Kongre'ye politika önerileri sunmaktadır. USCIRF Üyeleri, Devlet Başkanı ve her iki siyasi partinin Kongre liderleri tarafından atanmaktadır. Çalışmaları, herhangi bir partiye bağlı olmayan uzman bir personel tarafından desteklenmektedir. Bakanlığın Uluslararası Dini Özgürlükler Özel Elçisi çekimser oy kullanan bağımsız bir Komisyon Üyesi olmasına karşın, USCIRF, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrı bir kurumdur.

Bu çalışma,

Ziya Meral tarafından yürütülmüştür.

Ziya Meral, Türkiye ve Orta Doğu'nun yanı sıra din ve küresel ilişkilerin etkileşiminden doğan tematik konular üzerinde çalışmalar yapan bir araştırmacıdır. Londra, Beyrut ve Akra merkezli Din ve Küresel İlişkiler Merkezinin Direktörü ve İngiliz-Türk Dış Politika Platformunun Sekreteridir. Cambridge Üniversitesinin siyaset bölümünde doktora adayıdır. 2010-2011 boyunca, ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonunda Joseph R. Crapa bursu almıştır.

Özet

USCIRF'nin (ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu) Şubat 2014 tarihli Türkiye ziyareti sırasında, Milli Eğitim Bakanlığı 4 ila 12. sınıflarda din eğitimi için kullanılan yeni revize edilmiş ders kitaplarını paylaştı. USCIRF, dini azınlıklara karşı sergilenen tutuma ve din veya inanç özgürlüğünün desteklenmesine odaklanarak, yeni ders kitaplarını kapsamlı bir şekilde gözden geçirip analiz etmek ve bu hususta öneriler sunmak için bir Türk uzman görevlendirmiştir. Raporda, olumlu iyileştirmelerin ve revize edilmesi veya kaldırılması gereken tartışmalı metinlerin karmaşık bir tablosu gösterilmektedir ve hükümetin, çocuklarının bu zorunlu derslerden muaf tutulmasını isteyen ebeveynlere karşı gösterdiği duyarlılığı artırması gerektiği vurgulanmaktadır.

Yönetici Özeti

Eğitim, dini eğitim de dahil olmak üzere, dini ve toplumsal hoşgörüyü teşvik etmede ve tüm dünyada geniş çaplı din veya inanç özgürlüğüne yönelik uzun vadeli beklentileri artırmada kritik bir araç olarak kullanılabilir. Eğitim, aynı zamanda, dini ve etnik çeşitliliğe karşı bir ömür boyunca saygı ve takdir oluşturma ve sadece dini inançlarından ötürü otoriter rejimler, terörist veya milliyetçi gruplar, hatta yalnız bireyler tarafından hedef alınması mümkün bireylere veya topluluklara empati aşılama gücüne sahiptir. Gerek dini gerekse başka tür bir eğitim, bir ülkenin sosyal dokusunun hassas bağlarını koparabilecek olan radikal ideologlara, mezhepçiliğe, ayrımcılığa ve klişelere karşı siper oluşturabilir. Bu nedenle, hükümetler tüm devlet okullarında öğretilen dini müfredatı uygularken, bunu doğru aktarmakla yükümlüdür. Müfredatın, farklı dinleri doğru ve ön yargısız bir şekilde, genelleme yapmadan, klişeler barındırmadan veya aşağılayıcı veya belli bir dinin diğerlerine üstünlüğünü ima edici bir dil kullanmadan anlattığından emin olmalıdır.

Gerek dini gerekse başka tür bir eğitim, bir ülkenin sosyal dokusunun hassas bağlarını koparabilecek olan radikal ideologlara, mezhepçiliğe, ayrımcılığa ve klişelere karşı siper oluşturabilir.

Bu nedenlerden dolayı, ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan ayrı, bağımsız ve iki partili bir ABD hükümeti komisyonu olan ABD Uluslararası Din Özgürlüğü Komisyonu (USCIRF), eğitimin din özgürlüğü konularına katkı sağlayıp sağlayamayacağını değerlendirmek için çeşitli ülkelerin ders kitaplarını incelemektedir.

USCIRF, uzun zamandır Türkiye'de din özgürlüğü konusunda atılan adımları takip etmektedir ve Türkiye'nin eğitim sistemine odaklanmaktadır. Türkiye'de, (özel azınlık okullarında okuyan çocuklar hariç) dördüncü. sınıf ve üzeri tüm çocukların zorunlu "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersine katılmaları gerekmektedir. Türkiye'nin azınlık topluluklarından derlenen raporlara göre, bu ders ve bu derse ait ders kitapları, örneğin muafiyet mekanizmasının öğrencinin ve velilerin

inançlarını ifşa etmesi, ders kitaplarının Müslüman dünya görüşünü yansıtması ve diğer dinleri bu perspektiften yorumlaması ve genelleme ve küçümseme içerikli bir dil kullanması bakımından tartışma yaratmaktadır.

USCIRF, bu raporları göz önünde bulundurarak, Şubat 2014 tarihinde ülkeye yaptığı bir ziyaret sırasında bu konuyu Türk Milli Eğitim Bakanlığı'na iletmıştır. Bakanlık, daha önce de benzer raporlar aldıklarını kabul etmiş, ancak ders kitaplarını 2011 yılında revize ettiklerini ve 2012 ve 2013 yıllarında yayınladıklarını belirtmiştir. Bakanlık, revize edilen ders kitaplarını Komisyonun incelemesi için USCIRF ile paylaşmıştır.

Türkiye, hem zorunlu din eğitimi derslerinin içeriğinden dolayı hem de tüm öğrencilere bu derslere katılma zorunluluğu getirdiği için ulusal ve uluslararası eleştirilere maruz kalmaktadır. Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Türkiye'den, sürekli olarak, din eğitimi zorunlu değil, seçmeli ders olarak okutmasını ve aynı zamanda Türk anayasası tarafından korunan din özgürlüğünü desteklemesini istemektedir. 2012 ve 2013 yıllarında, AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi) hükümetinin din özgürlüğü konularında gösterdiği çabalar neticesinde bu ders kitaplarının yeni baskıları kullanılmaya başlandı. Yeni ders kitaplarından bazı içerikler kaldırıldı ve bu kitaplara azınlık inançları hakkında daha fazla bilgi eklendi.

Türkiye'nin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Türkiye'den, sürekli olarak, din eğitimi zorunlu değil, seçmeli ders olarak okutmasını ve aynı zamanda Türk anayasası tarafından korunan din özgürlüğünü desteklemesini istemektedir.

USCIRF, dini azınlıklara karşı sergilenen tutuma ve din veya inanç özgürlüğünün desteklenmesine odaklanarak, yeni ders kitaplarını kapsamlı bir şekilde gözden geçirip analiz etmek ve bu hususta öneriler sunmak için Türk uzman Ziya Meral'i görevlendirmiştir. Halihazırda dört ila 12. sınıflarda kullanılan din eğitimi ders kitaplarının tamamı üzerinde yapılan incelemeyi temel alan bu rapor karmaşık bir tabloyu gözler önüne sermektedir. Ziya Meral, bu ders kitaplarında önceki sürümlere göre büyük bir gelişme olduğunu gözlemlemiştir. Ancak, uluslararası din özgürlüğü standartlarına tam uyumlu olması için Türkiye'ye, ülkedeki genel din özgürlüğü ortamını iyileştirecek ve Türkiye'nin din hoşgörüsü ve ahengi üzerinde uzun vadeli olumlu etkiler oluşturacak ek değişiklikler ve revizyonlar önerilmektedir.

Bir yandan, mevcut kitaplarda öncekilere göre açık bir iyileşme gözlemlenmektedir. Sünni olmayan Müslüman mezhepler hakkında hiçbir aşağılayıcı ifade yer almamaktadır ve Alevi gelenekleri ile ilgili somut ve yeni bilgiler bulunmaktadır. Din ve bilim, din ve rasyonalizm, iyi bir vatandaş olma, din özgürlüğü ve İslami düşüncedeki farklılıkların kaynakları gibi konulara ilişkin dikkate değer bölümler yer almaktadır.

Fakat, öte yandan, kitaplarda büyük eksiklikler de mevcuttur. Ders kitapları halen İslam ve İslam kültürünün resmen tasdik edilmiş yorumlar paradigması ile yazılmaktadır. Ülkedeki tüm

dini azınlık gelenekler, ayrı geleneklerden ziyade İslam bağlamında gösterilmekte ve Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi İslam dışındaki diğer dinler hakkında yüzeysel, sınırlı ve yanıltıcı bilgiler verilmektedir. Türkiye'nin gerçek dini demografisi ve ülkedeki farklı dini cemaatler hakkında hiçbir bilgi yer almamaktadır.

Türkiye'nin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin din eğitimi konusundaki kararını desteklemek için gerekli adımları atması tavsiye edilmektedir.

Hristiyan misyonerlik faaliyetlerinin bir tehdit olduğu iddiasıyla öğrencileri uyaran iki kitaptaki bölümler özellikle endişe vericidir. Benzer şekilde, ateizm, Satanizm konusunda algılanan tehlikeyle aynı kefiye konmaktadır ve hiçbir dini inancı olmayan kişiler hakkında tehlikeli bir telkinde bulunmaktadır. Müslümanlar herkesin ücretsiz yararlanabilmesi için ondan kuyusunu satın almadan önce, suya erişim için ücret isteyen Yahudi kuyu sahibi hakkında anlatılan kısa hikaye, yaygın klişeleri onaylama potansiyeline sahiptir.

Ders kitapları tamamıyla incelendikten sonra, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin din eğitimi konusundaki kararını desteklemek için gerekli adımları atması tavsiye edilmektedir. Bu tür adımlar, gerek Müslüman gerekse Müslüman olmayan tüm çocuklar için din eğitimi derslerinin seçmeli ders olarak değiştirilmesini kapsamaktadır. O zamana kadar Türkiye, çocukları ve ebeveynlerini veya velilerini kendi dini ilişkilerini ifşa etmeye zorlamadan muafiyetlere izin vermeli ve muaf tutulan çocukların okul yetkilileri tarafından yeterli desteği almalarını sağlamalıdır. Diğer ek öneriler raporun sonunda belirtilmektedir.

I. Türkiye’de Din Özgürlüğü

Türkiye’nin din özgürlüğü konusunda sorunlu bir geçmişi bulunmaktadır. 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana, tek dilli, tek dinli ve tek ırklı homojen bir ulus-devlet yaratma projesi, kültürlerin, etnik ve dini kimliklerin ve inançların tüm yönleriyle, tepeden tırnağa devlet kontrolü altına girmesi anlamına gelmektedir. Cumhuriyetin kurucuları, Avrupa’da hızla yayılan idealleri taklit etmeye ve sağlam bir reform süreci izlemeye çalışmışlardır.

Bu ideallerden biri, Fransızca *laïcité* sözcüğünden alınıp Türkçeye *laiklik* sözcüğü olarak devşirilen sekülerliğin değiştirilmiş bir şeklidir. Devlet, dini, çok ırklı ve çok dinli çökmüş bir imparatorluktan çıkan tek bir etnik kimliğe dayalı bir Türk ulusu kurulmasında önemli bir sosyal ve siyasi araç ve mühim bir kavram olarak görmüştür. Fakat, aynı zamanda, çelişkili bir biçimde, dindarlığı ve dinin ulusal siyaset üzerindeki etkisini küçümsemiş ve dini hareketleri ve aktörleri tehdit olarak görmüştür.

Türk Devleti, laikliği din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde yorumlamak yerine, bugün, ulusal bütçenin en büyük paylarından birine sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı ve tüm gayrimüslim vakıflarını idare eden Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığıyla dinin toplumdaki yerini kontrol altına almaya çalışmıştır.

Tarih boyunca, bu anlayış hem genel Müslümanların ibadetlerini hem de gayrimüslim cemaatlerin faaliyetlerini ve popülasyonunu zapt altına almıştır. Dindar unsurların ülkede iktidarı ele geçirmeye ve böylece laik devlet vizyonunu tehdit etmeye çalıştıkları her seferde, Türkiye’nin kurucularının militarist mirası, askeri darbeler ile kendini tekrar göstermiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan ve özellikle de 1980 askeri darbesinden bu yana, Türkiye din özgürlüğü meselesinde büyük gerginlikler yaşamaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşundan ve özellikle de 1980 askeri darbesinden bu yana, Türkiye din özgürlüğü meselesinde büyük gerginlikler yaşamaktadır. Çok yakın bir zamana kadar, başörtülü Müslüman kadınların üniversitelere ve okullara girmeleri, kamu hizmetinde çalışmaları ve hatta devlet binalarına girmeleri yasaktı. Müslüman kimliğe sahip cemaatler çoğu zaman takip ediliyor, korkutuluyor ve kısıtlanıyordu. Gayrimüslimlere gelince; devlet baskısı, Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi, cezalandırıcı vergilendirme, mallarına el koyulması ve şiddetli saldırıları ve cinayetleri içeren yaygın hükümet ve toplum düşmanlığı nedeniyle sayıları hızla azalmıştır.

2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisinin (bundan sonra AKP olarak anılacaktır) seçilmesiyle birlikte Türkiye yeni bir döneme girmiştir. AKP, sadece muhafazakar kesimi değil, aynı zamanda Kürtler gibi etnik azınlıkları ve daha sonra belirli bir siyasi, ekonomik ve bürokratik klik tarafından yönetilen güçlü devlet geleneğinin reforme edilmesini isteyen gayrimüslim seçmenleri temsil ediyordu. AKP hükümeti, 2002’den 2011’e kadar, Avrupa Birliği üyeliğini

kazanmaya çalışma ve yurtiçinde muhafazakar fakat ilerici bir reform partisi olarak kalma yolunda kayda değer reformlar gerçekleştirmiştir.

Aslında, AKP hükümeti başörtülü kadınlara yönelik kısıtlamaları kaldırmış, gayrimüslimlerin dernekler açmalarını sağlamış, el koyulan malların gayrimüslim vakıflara iade edilmesi için gereken süreci başlatmış, yeni kiliselerin açılmasına izin vermiş ve birçok Musevi ve Hristiyan dini ve kültürel miras bölgesinin restorasyonuna destek vermiştir. Son zamanlarda, hükümet, ulusal sermayeli Türk uydu televizyon şebekesinde yayın yapan Türkiye'nin ilk Hristiyan kanalının açılmasına izin vermiştir.

Ancak, AKP hükümeti, 2012 yılından itibaren, siyasi, bölgesel haklar, insan hakları ve dini meselelere dair yaptığı beyanatlardan ve izlediği politikalarından dolayı eleştiri oklarına hedef olmuştur. Partinin artık Sünni Müslüman ulusal kimliğe dayalı siyasi açıdan özel bir sistem izlediği yönündeki endişeler giderek artmaktadır. Halk, 2013'te İstanbul'da yaşanan Gezi Parkı protestoları ve hükümetin sert tepkisi nedeniyle duyarlılığını yitirme noktasına gelmiştir. O zamandan beri, ülke, AKP hükümetini suçlama girişimlerinin yanı sıra hükümetin devlet memurlarını polis zoruyla ve yargı yoluyla sürgüne göndermesi, siyasi muhalefeti baskı altına alması, medya haberlerini ve halk ayaklanmasını bastırması ve YouTube ve Twitter gibi popüler web sitelerini engellemesi gibi büyük siyasi istikrarsızlıklara şahit olmaktadır.

Halihazırda Türkiye'deki din özgürlüğü tablosu oldukça karışık görünmektedir. Müslümanlar ve Gayrimüslimler, bugün, Cumhuriyet'in diğer tüm dönemlerinde olduğundan daha fazla din özgürlüğüne sahip bulunmaktadır. Ancak, siyasi kutuplaşma, hükümetin 2012 yılından bu yana izlediği politikalar ve gerçekleştirdiği eylemler ve ülkedeki derin kültür savaşları yeni sorunlar yaratmaktadır. Dindar olmayan Türkler ve klasik Sünni Müslüman geleneğine bağlı olmayan kişiler, Sünni İslam'ın Hanefi mezhebine dayalı belirli bir siyasi ideolojiyi benimsemiş veya bu ideolojiye bağlı kalma konusunda baskı gördüklerini iddia etmektedirler.

Türk çocukları, üniversite öncesi 12 yıllık eğitimin dokuz yılında, her hafta birkaç saat din eğitimi almaktadır.

Şiddetli siyasi rekabet, farklı topluluklar arasındaki derin güvensizlik ve gerek hükümetin gerekse siyasi muhalefet partilerinin taviz vermeyen yaklaşımları nedeniyle, din özgürlüğü meselesi giderek daha fazla siyasi bir hal almaktadır. En çok endişe edici durum ise, medyadaki din hedefli veya ırkçı nefret söyleminin ve aşağılayıcı dil kullanımının artması ve çoğu zaman tartışmasız bir gerçek olan azınlık dinlere karşı sergilenen yaygın olumsuz tavırlardır.

II. Zorunlu Din Eğitimi

Günümüzde, Türkiye'de (tarihi Musevi ve Hristiyan azınlık okullarında okuyan az sayıdaki çocuklar hariç) ilk ve ortaokullarda okuyan dört ila 12. sınıflardaki tüm öğrencilerin "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersine katılmaları zorunludur. Yani, Türk çocukları, üniversite öncesi

12 yıllık eğitimin dokuz yılında, her hafta birkaç saat din eğitimi almaktadır. Bu gereklilik Türk Anayasasının 24. maddesine dayanmaktadır; şöyle ki:

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Bu konu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana tartışmaya açık olmuştur. 1923'ten bu yana uygulanan *laik* reformlar, devletin örgün eğitim sisteminin dışındaki tüm dini eğitimleri yasaklamaktadır. Yakın zamana kadar temel politika, yukarıda açıklanan Cumhuriyetin *laik* vizyonu doğrultusunda dini öğretileri kontrol altına almak ve düzenlemek olmuştur.

Son on yılda Türkiye'de yaşanan siyasi değişimler nedeniyle, bu güçlü, devlet kontrolündeki laik vizyon zayıflamakta; ancak sorunlar devam etmektedir. Daha önce, dindar Müslümanlar, devlet kontrolündeki din eğitiminin İslam'ın laik bir şeklini empoze etme girişimi olduğundan yakınıyorlardı.¹ Bugün, AKP hükümetinin Sünni inançları ve uygulamaları empoze etmesiyle birlikte, daha az sayıdaki dindar Türkler ve Aleviler gibi Sünni Müslüman olmayan azınlık topluluklar, hükümetin din eğitimine karışmasının dini bir gündem dayattığını iddia etmektedirler. Ayrıca, bazı Sünni Müslüman topluluklardan, hükümetin İslam'ı desteklemek için devlet kanallarını kullanmaması gerektiği yönünde tepkiler gelmektedir.

1923'ten bu yana uygulanan *laik* reformlar, devletin örgün eğitim sisteminin dışındaki tüm dini eğitimleri yasaklamaktadır.

Eylül 2014'te, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, zorunlu derslerin Sünni İslam anlayışını temel alan bir içeriğe sahip olduğunu ve bu nedenle çocuklarına Alevi geleneklerini öğretmediğini iddia eden 14 Alevi vatandaşın Türkiye aleyhine açtığı dava (Taraflar: Mansur Yalçın ve Diğerleri;

¹ Alevi geleneklerini, inançlarını, Alevi kimliğini ve Türkiye'de kendilerini Alevi olarak tanımlayan insanların sayısını tespit etmek oldukça güçtür. Sayılarının Türkiye nüfusunun %10 ila %20'sini oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bazı Aleviler kendilerini Müslüman olarak görürken, diğerleri böyle olmadıklarını iddia etmektedirler. On İki İmamı temel alan Şii geleneğine ve Hz. Ali'yi yüceltmeye dayanan Alevi inancı, aynı zamanda Sufi ve Sünni düşünce unsurları ile kültürel Anadolu uygulamalarını içermektedir. Bu yüzden, Alevileri Şii veya Sünni olarak tanımlamak çoğu zaman zordur. Aleviler, Türk, Kürt ve Arap kökenli vatandaşlardan meydana gelmektedir. Türkiye'de yaşayan az sayıda Suriyeli Alevi bulunmasına karşın, Türkiye'deki Aleviler inançları ve ibadetleri açısından Suriyeli Alevilerden farklıdır. Aleviler, Türkiye'de, katliamlar da dahil olmak üzere şiddetli zulümlerin kurbanı olmuşlardır. Türk Devleti, Alevilerin ibadet yerlerini resmen tanımayı reddetmiştir. Alevilerin ibadet yerlerinin durumunu ele alma konusunda sınırlı gelişmeler gösterilmektedir. Ancak, Sünnilerin Alevilere yönelik olumsuz tutumları önemli bir sorun olmaya devam etmektedir.

ve Türkiye, 21163/11) hakkında bir karar vermiştir. Söz konusu kişiler, ebeveynlerin çocuklarının eğitim ve öğretiminin kendi dini ve felsefi inançlarına uygun olmasını sağlama hakkına saygı göstermeyi gerektiren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1 No'lu Protokolünün 2. Maddesinin ihlal edildiğini iddia etmişlerdir.

Mahkeme, bunun 2. maddenin ihlali olduğunu kabul etmiş ve Türkiye'den "öğrencilerin, ebeveynlerini kendi dini veya felsefi inançlarını ifşa etmek zorunda bırakmadan din ve ahlak derslerinden muaf tutulabileceği bir sistem geliştirerek bu duruma ivedilikle bir çözüm bulmasını" istemiştir.² Mahkeme, Avrupa Sözleşmesi'ne taraf olan üye Devletlerin hemen hemen hepsinin "bir muafiyet sistemi uygulayarak veya alternatif bir ders alma seçeneği sunarak veya din eğitimi derslerine katılımın tamamen isteğe bağlı olmasını sağlayarak, öğrencilerin din eğitimi derslerinden muaf tutulabildiği en az bir çözüm yolu sunduğunu" belirtmiştir.³

Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 3 Şubat 2015 tarihinde gönderilen bir muhtıra, tüm okullara, sadece nüfus cüzdanlarında ve kayıtlarında açıkça Musevi ve Hristiyan oldukları belirtilen çocukların bu derslerden muaf tutulabilecekleri talimatını vermiştir.

Türk hükümeti kararı eleştirmiş ve kararı Yüce Divan'ın incelemesine sunmuştur fakat bu talep Şubat 2015 tarihinde reddedilmiştir. Mahkeme kararı Türk hükümeti üzerinde bağlayıcıdır. Türk Anayasası'nın 90(5) No'lu maddesinde şöyle belirtilmektedir:

Usulüne göre yürürlüğe konulmuş Milletlerarası Andlaşmalar kanun hükmündedir. Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası antlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası antlaşma hükümleri esas alınır.

Fakat Türkiye karara uymamıştır. Türk Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 3 Şubat 2015 tarihinde gönderilen bir muhtıra, tüm okullara, sadece nüfus cüzdanlarında ve kayıtlarında açıkça Musevi ve Hristiyan oldukları belirtilen çocukların bu derslerden muaf tutulabilecekleri talimatını vermiştir.⁴ Musevi ve Hristiyan öğrencilerin muafiyet durumu, yükseköğretim kurumunun 1990 tarihli kararından bu yana resmi politika olarak kabul edilmektedir.

Her ne kadar, prensipte, öğrenciler, velilerinin okul yetkililerine gönderecekleri yazılı bir talep ile muaf tutulabilseler de, pratikte bu hak her zaman uygulanmamaktadır. Dini azınlıkların

² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Basın Bildirisi, ECHR (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) 257(2014) 16.09.2014

³ A.g.e.

⁴ Hürriyet, "Din Dersi Muafiyetine Belge Şartı," 10 Şubat 2015: <http://www.hurriyet.com.tr/egitim/28164296.asp>

iddiasına göre, bazı okullar, öğrencilerin alabilecekleri başka hiçbir dersin olmadığı varsayımına dayalı muafiyetleri reddediyor ve o çocukların geleneklerine özgü hiçbir alternatif seçmeli ders sunmuyorlar. Bunun yerine, azınlık öğrencileri o derse katılmak veya ders boyunca okul binasının başka bir yerinde tek başına oturmak ve bu yüzden akranlarından ayrılmak ve dini farklılıkları arasında seçim yapmak zorunda kalıyorlar. Bu tür deneyimler okul çağındaki çocuklarda travmatik etkiler yaratabilmektedir. Bu nedenle, dini azınlıktaki birçok ebeveyn, çocuklarını küçük yaşta böyle bir durumla baş başa bırakmak yerine, zorunlu din eğitimi almalarına izin vermeye devam etmektedir.

Dolayısıyla, insan hakları iki kere ihlal edilmektedir: 1) Musevi ve Hristiyan ailelerin kendi dini inançlarını ifşa etmeleri gerekiyor; ve 2) Müslüman olmayan ve herhangi bir dini inanç taşımayan veya Hanefi mezhebinden ayrı bir İslam mezhebine bağlı olan çocuklar ve ebeveynleri din derslerinden muaf tutulma hakkından mahrum bırakılıyorlar.

Bu ders kitapları Sünni Müslüman olmayan gelenekleri ve diğer dinleri ve inançları ele alma şekli bakımından eleştirilmektedir.

Bu sonuçların her ikisi de, Türkiye'nin, kendisinin de taraf olduğu birçok Birleşmiş Milletler sözleşmesi (örneğin Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin din özgürlüğünü koruyan 18. maddesi) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi kapsamındaki yükümlülüklerinin açıkça ihlal edildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, Türk Anayasasının din özgürlüğünün verilmesini ve uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerle bağlı kalınmasını gerektiren hükümleri ile din eğitimi zorunlu kılan hüküm arasında bir tutarsızlık bulunmaktadır.

III. Mevcut Din Eğitimi Ders Kitaplarının İçeriği

Gerek içerik gerekse din eğitiminin zorunlu durumu ile ilgili çok fazla eleştiri ve gerginliğin ortaya çıkmasından dolayı Türk hükümeti 2012 yılında önemli reformlar yapmıştır. Eylül 2012'den bu yana kullanılan yeni ders kitapları dizisi, önceki tüm sürümlere kıyasla önemli iyileştirmeler ve ayrıca yeni bölümler içermektedir.

Buna karşın, dördüncü sınıftan 12. sınıfa kadar okutulan 9 ders kitabının tümünde, ağırlıklı olarak İslam öğretilerine, Hz. Muhammed'in hayatına, Kur'an-ı Kerim'e ve İslam'ın namaz, zekat, oruç gibi şartlarına yer verildiği görülmektedir.⁵ Bununla birlikte, bu kitaplarda, güvenilirlik, samimiyet, yakın aile ilişkileri, kişisel temizlik, çevre sorumluluğu ve başkalarıyla iyi geçinme gibi olumlu karakter değerlerine de yer verilmektedir. Bunlar, Müslüman din eğitimi ve tüm insanlar tarafından paylaşılan evrensel ahlaki değerler için yeterli ve geniş bir alan oluşturmaktadır.

⁵ Bu brifing yazılırken incelenen tüm kitapların listesi için Ek'e bakınız.

Ancak, bazı endişeler devam etmekte ve bu ders kitapları Sünni Müslüman olmayan gelenekleri ve diğer dinleri ve inançları ele alma şekli bakımından eleştirilmektedir.

İslami Düşünce Farklılıklarına ilişkin Öğretiler

İslam'ın resmen tasdik edilmiş, çoğunluğu oluşturan Sünni İslam anlayışı dışındaki İslami geleneklere, müfredatta birleşik İslam çatısı altında yavaş yavaş yer verilmektedir. Azınlık olan Alevi-Bektaşî geleneğine ait bir dua, beşinci sınıf kitabının 48. sayfasında olumlu bir model olarak gösterilmektedir. Aynı kitabın 124. sayfasında, Hz. Ali'nin vatanseverliğinden bahsedilmektedir ve öğrenciler, paylaşarak, yardım ederek, bir asker olarak, müdafaa ederek ve değer ve gelenekleri savunarak iyi birer yurttaş olmaya teşvik edilmektedirler. altıncı sınıf ders kitabında, İslam ve Türk tarihindeki önemli şahsiyetler tanıtılırken, sayfa 123'te, kendisine büyük saygı duyulan Alevi şahsiyet Hacı Bektaş-ı Veli'den de bahsedilmektedir.

Farklı Müslüman geleneklerinin ancak yedinci sınıf ders kitabında ele alındığı görülmektedir. 47. sayfada, kutsal *Muharrem* ayının Sünni Müslüman bağlamında özellikleri anılırken Alevilerin *Kerbela* hadisesini anmak için uyguladıkları oruç tutma geleneğinden bahsedilmekte ve bunun Alevi-Bektaşî geleneğindeki önemi belirtilmektedir. Kitap, 79. ve 81. sayfalar arasında, İslam'ın farklı yorumlamalarına ilişkin oldukça olgun ve sosyal bilimsel bir anlayış sunmaktadır. 81. sayfada, toplumsal koşulların dini inançları nasıl şekillendirdiği ele alınmakta ve bu, okul çocukları için konuya çok sağlıklı bir giriş niteliği taşımaktadır.

Din anlayışındaki yorum farklılıklarının sebeplerinden biri de toplumsal değişimdir. Toplumlar, bireyler gibi tarihi süreç içinde değişime uğrar. *Din*, diğer sosyal olaylarla etkileşim halindedir. Toplumun tamamını etkileyen bu olaylar sonucunda yaşanan değişim, insanların dini düşünceleri ve yaşam biçimleri üzerinde etkili olur. Her insan, içinde yaşadığı toplumun kuralları, inançları, örf ve adetlerinden etkilenecek şekilde şekillenir. Bundan dolayı aynı dine inansa da değişik coğrafyada yaşayan insanların din algıları arasında bazı farklılıklar görülmektedir. . . Dünyanın çeşitli bölgelerinden ve değişik toplumlarından insanlar, İslam dinini benimsemiştir. Bu insanların dili, örf, adet ve gelenekleri farklıdır. Toplumsal değişimin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan bu farklılıklar, din *anlayışlarını* da etkilemiştir.⁶

Sayfa 82'de, İslam'da özgürlük geleneğinde Müslüman inançlarındaki farklılıklardan söz edilmektedir:

İslam düşüncesindeki yorumlar, İslam *dininin* düşünce özgürlüğüne verdiği önemin bir sonucudur. Bu nedenle farklı yorumlar, bir ayrılık ve gruplaşma olmaktan çok, İslam kültürünün bir zenginliği olarak algılanmalıdır. Sonuçta bir insan, bu yorumlardan hangisine bağlı olursa olsun Allah'a, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve Kur'an'a

6 Bu brifingde kullanılan ders kitaplarından derlenen önemli alıntıların Türkçe orijinal metinleri için Ek'e bakınız.

inaniyorsa Müslümandır. Hiç kimse, farklı yorumundan dolayı bir başkasını din dışı sayamaz ve kınayamaz.

Kitapta, daha sonra, İslam'ın temel ilkelerinin ve uygulamalarının yorumlanması (*fıkıh*) neticesinde ortaya çıkan önemli gelenekler tanıtılmakta, kısaca örnek olarak Caferi, Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinden bahsedilmektedir. Müslüman geleneklerindeki diğer farklılıklar, dini ve ahlaki yaşam üzerindeki düşünce ekolleri ele alınarak açıklanmaktadır. Bunlara *fıkıh* düşünce ekollerinden daha fazla yer verilmekte ve Yesevi, Kadiri, Nakşibendi ve Sufi düşünce yapısından bahsedilmektedir.

Alevi gelenekler de bu çerçevede değerlendirilmekte ve diğer düşünce ekollerinden daha kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Sayfa 91 ila 101'de, Alevilerin uygulamaları, ibadethaneleri (*cemevi*), önemli değerleri ve fikirleri hakkında bilgiler verilmektedir. Sayfa 102'de, farklı yorumlamaları İslam'ın zenginliği olarak görmenin önemine ilişkin öğretiler ve bu tür farklılıkların bölücülüğe değil, zenginleşmeye sebep olması gerektiği ilkesi tekrar edilmektedir. Sayfa 109 ila 110'da, Alevi gelenekleri Hz. Ali'nin cesaret hikayesinde olumlu olarak yansıtılmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Veli, dokuzuncu sınıf ders kitabının 74. sayfasında, olumlu bir örnek insan olarak tekrar anılmaktadır. 10. sınıf ders kitabının 38. ve 39. sayfalarında Hacı Bektaş-ı Veli'nin Tanrı inancı ile ilgili olumlu bilgilerden ve 59 ila 61. sayfalarında Hz. Ali'nin örnek şahsiyetinden tekrar söz edilmektedir.

11. sınıf ders kitabında ise Müslüman geleneklerindeki farklılıklar konusuna geri dönüldüğü görülmektedir. 63 ila 69. sayfalarda, Harici, Şii, Mutezile, Maturidi ve Eşari ekolleri gibi diğer Müslüman mezheplerinden kısaca bahsedilmektedir. Bu bilgileri, Maliki, Hanefi ve Caferi yorumlamaları gibi *fıkıh* düşünce ekolleri hakkında yazılan yeni bilgiler takip etmektedir. Kitapta, bu ekollerin İslam düşüncesinin zenginliğini temsil ettiği ve hepsinin İslam'ın temel ilkelerinin üzerine inşa edilen ortak inançları paylaştığı görüşüne bir kez daha yer verilmektedir.

Ders kitaplarında ağırlıklı olarak yer verilen İslam'a kıyasla, diğer dinlere ve inançlara dair yazılan pasajlar kısa ve yetersiz kalmaktadır.

12. sınıf ders kitabında, İslam'daki farklılıklar aynı çerçevede tekrar edilmekte ve 55 ila 64. sayfalarda Alevi gelenekleri, uygulamaları ve inançlarından bahsedilmektedir. Farklı yıllarda okutulmuş olan kitaplarda yer alan Alevi geleneklerine ilişkin tüm pasajlar göz önüne alındığında ve diğer tüm Müslüman düşünce ekolleri ve mezheplerden kısaca söz edildiği gerçeğiyle kıyaslandığında, mevcut ders kitaplarında Alevi geleneklerine büyük bir öncelik verildiği ve bu geleneklerin tasvip edildiği açıkça görülmektedir.

Diğer Dinlere ilişkin Öğretiler

Ders kitaplarında ağırlıklı olarak yer verilen İslam'a kıyasla, diğer dinlere ve inançlara dair yazılan pasajlar kısa ve yetersiz kalmaktadır. dördüncü sınıfın ilk ders kitabında Yahudilik ve Hristiyanlıktan, Allah'ın son vahyi olarak Kur'an indirilmeden önce, Tevrat, Zebur ve Yeni Ahit'in (*İncil*) Yahudilere ve Hristiyanlara gönderilmiş üç kutsal kitap olduğuna ilişkin Müslüman öğretisinin bir parçası olarak kısaca bahsedilmektedir. altıncı sınıf ders kitabında, Yahudilerin ve Hristiyanların kitaplarından, İslam'dan önceki kutsal kitaplar olarak tekrar söz edilmektedir.

Dünya dinlerine ilk olarak sekizinci sınıf ders kitabında yer verildiği görülmektedir. Sayfa 106, "din, tarihin her çağında, tüm toplumlarda bulunan evrensel bir kurumdur" sözüyle, bu olgunun arkeolojik kazılarda bulunan dini eserlerden de anlaşılacağını belirten genel bir çerçeve ile konuyu başlatmaktadır. Kitapta, dinlerin tüm insanlar için her zaman geçerli olan iyilik, doğruluk ve adalet gibi evrensel değerleri taşıdığı belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, tüm dinlerin benzer özelliklere sahip olduğu ve hepsinin de iyiliği ve güzelliği yayma ve kötülükten men etme amacını paylaştığı ifade edilmektedir.

Semavi olmayan dinler ise, Allah'ın vahyine dayanmayan, yani İbrahimi olmayan tüm dinler için ikinci sınıf bir statüye sahip dinlerdir.

Ders kitabında, bu bilgilerin arkasından, dinlerin semavi ve semavi olmayan dinler olarak ikiye ayrıldığı belirtilmektedir. Semavi dinlerin, Yahudilik ve Hristiyanlığa ait diğer İbrahimi inançlar da dahil olmak üzere, Allah'ın vahyine ve peygamberlerine dayandığı söylenmektedir. Semavi olmayan dinler ise, Allah'ın vahyine dayanmayan, yani İbrahimi olmayan tüm dinler için ikinci sınıf bir statüye sahip dinlerdir. Ders kitabının 107 ve 108. sayfalarında, bu dinlere başlıca örnek olarak Budizm ve Hinduizm gösterilmekte ve bunlardan kısaca bahsedilmektedir. Kitapta, Hinduizmin en belirgin özelliğinin kast sistemi olduğu belirtilerek farklı kastlar hakkında kısaca bilgi verildikten sonra Brahma ve Hinduların çoklu tanrı inançları ve karma ve reenkarnasyon kavramlarından bahsedilmektedir. Budizm'e de aynı şekilde kısaca yer verilmekte ve Buda'nın hayatına, Nirvana ve reenkarnasyon inançlarına ilişkin yorumlar bulunmaktadır. Ayrıca, Budizm'de açıkça bir tanrı öğretisi bulunmamakla beraber, bazı Budistlerin Buda'yı tanrı olarak gördüklerinden bahsedilmektedir. Buda'nın kendisi hayattayken putperestliği yasakladığı, fakat öğretilerinin daha sonra sistematik hale getirildiği ve ancak bundan sonra kendisine tapmak için heykeller inşa edildiği belirtilmektedir.

Sayfa 109 ve 110'da, Şabat gibi Yahudi gelenekleri açıklanmaktadır. Yahudilerin kutsal kitabının Tevrat olduğu ve Hz. Musa'ya vahyedildiği ifade edilmektedir. Bu, elbette ki, Yahudi geleneklerinin İslami açıdan değerlendirmesidir. Genellikle *Mikra* veya *Tanah* olarak anılan Yahudilerin kutsal kitapları, Tevrat'ın yanı sıra diğer peygamberlik metinlerini de içermekte ve kutsal metinlerden esinlenen Yahudi doktrinleri Müslüman bakış açısından farklılık göstermektedir.

Altıncı sınıf ders kitabının 92. sayfasında, Yahudilerden bahseden bir hikayeye yer verilmektedir. Her ne kadar kitap Hz. Osman'ın cömertliğini vurguluyor olsa da, kitapta Medine'deki bir Yahudinin sahip olduğu ve işlettiği bir su kuyusunun hikayesi anlatılmaktadır. Hz. Muhammed, tüm insanların bu sudan ücretsiz olarak yararlanabilmelerini istemiştir. Bunun üzerine Hz. Osman, Yahudiden kuyuyu satın almış ve herkesin kuyudan ücretsiz yararlanmasını sağlamıştır. Her ne kadar hikaye hem Hz. Muhammed'in hem de Hz. Osman'ın cömertliğini ve iyi niyetini konu alsada da, Yahudiler ile ilgili negatif klişeleri ve ön yargıları destekleme riski taşımaktadır. Bu durum, Türk mediasındaki antisemitist nefret söyleminin sıklığı göz önüne alındığında özellikle tedirgin edicidir.⁷

Sayfa 111'de, geniş ve tartışmaya açık ifadeler içeren kısa bir bölüm Hristiyanlık bahsine ayrılmıştır:

Hz. İsa otuz yaşına geldiğinde Allah tarafından kendisine peygamberlik görevi verilmiştir. O da insanları Allah'a inanmaya davet etmeye *başlamıştır*. Onun davetine başlangıçta on iki kişi inanmıştır. Bunlara 'havari' denilmiştir. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'dir.⁸ Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimli kişiler tarafından yazılan ve yazarlarının adıyla anılan dört adet İncil en meşhurlarıdır. . . *Hristiyanlar*, Hz. Muhammed'in dışındaki peygamberlerin peygamberliğini kabul ederler. . . Hristiyanlığa göre bütün insanlar günahkar olarak doğarlar. Bu nedenle bütün doğan çocuklar, kutsal su ile yıkanarak günahlarından arındırılır. Buna vaftiz ayini denir.

Hz. İsa'nın bir peygamber olduğu inancı Hristiyanların değil, Müslümanların benimsediği bir inançtır.

Hz. İsa'nın bir peygamber olduğu inancı Hristiyanların değil, Müslümanların benimsediği bir inançtır. Benzer şekilde, Hristiyanların kutsal kitabı sadece İncil değil, aynı zamanda Eski ve Yeni Ahit olmak üzere iki ana bölümden oluşan *Kutsal Kitap* veya *Kitab-ı Mukaddes*'tir. Öğrencilere, Yeni Ahit'in parçası olan dört İncil'in, hangi noktalarda Hristiyanların Kutsal Kitabı ile örtüştüğü anlatılmamaktadır. "En meşhuru" ifadesi muğlak bir ifadedir, çünkü bunlar Yeni Ahit ilkelerinde mevcut olan tek kitaplardır; büyük olasılıkla, "en meşhuru" ifadesi ile, Hz. Muhammed'in geleceğini haber veren fakat daha sonra Hristiyanlar tarafından tahrif edilen İncil'ler kastedilmektedir. Aynı şekilde, Hristiyanların Hazreti Muhammed'in dışındaki peygamberleri kabul ettikleri ifadesi

7 Hrant Dink Vakfı, 2014 yılında, küresel gelişmelerin Yahudiler aleyhinde tehlikeli bir dil kullanılarak ele alınmasının endişe verici çapta olduğunu gösteren, Türk medya haberciliği ile ilgili bir çalışma yayınlamıştır. Türkçe rapor şu adresten indirilebilir: <http://www.hrantdink.org/?Detail=1246>

8 *İncil*: Hz. İsa'nın öğretileri veya Yeni Ahit'e atıfta bulunmak için kullanılan genel anlamda Müjdeli Haberler (Hz. İsa'nın Mesajları)

ile ne kastedildiği açık değildir. Ayrıca, Hristiyanlıkta, çocukların vaftiz edilmesi veya bunun, günahlardan arınma ile ilgili manası üzerinde bir görüş birliği bulunmamaktadır.

Bölüm, tekrar İslam'dan bahsedilerek ve insanlara yardım etmek, kişisel temizliğe önem vermek, başkalarına saygı göstermek, çevreye karşı sorumlu davranmak ve kötü alışkanlıkları terk etmek gibi ortak değerler açısından tüm dinlerin birbirine benzediğini belirten sayfalar ile sona ermektedir.

Dünya dinleri, 12. sınıf ders kitabında da Müslüman bir perspektiften ve sınırlı ve tartışmaya açık ifadelerle ele alınmaktadır. Kitapta Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine ait içerik tek sayfaya sığdırılmış olduğu ve içerik olarak dinler arasındaki benzer değerlerden söz edildiği görülmektedir. Kitapta, daha sonra, Hinduizm ve Budizm'in yanı sıra, Sihizm, Jainizm, Konfüçyüsçülük, Taoizm ve Şinto gibi daha önce bahsedilmemiş olan diğer dinler ve inançlar hakkında kısa bilgiler verilmektedir.

Her ne kadar ders kitapları İslam dışındaki dinleri ele alırken ortak değerleri kapsayan evrensel bir yaklaşım izlese de, Müslüman bakış açısına göre dinlerin semavi ve semavi olmayan dinler olarak ayrıldığı ve İslam'ın ve Kur'an'ın son din ve vahiy olduğu inancının hakim olduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Hinduizm ve Budizm, vahye dayanan dinler olarak kabul edilmediği için ikinci sınıf dinler olarak tanıtılmaktadır. Öğrenciler, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkındaki bilgileri Yahudilerin ve Hristiyanların inandıkları gibi değil, İslam'ın bu dinler hakkındaki hükümlerine göre öğrenmektedirler. Dolayısıyla, söz konusu ders kitapları, Müslüman öğrencilerin diğer dinleri, o dinin mensuplarının inançları ve gelenekleri ve başka bir inanca sahip kişilerle saygı ve hoşgörü çerçevesinde nasıl ilişki kuracakları da dahil olmak üzere, tüm yönleriyle öğrenmelerine yardımcı olacak yeterli bilgileri sağlamamaktadır. Üstelik, bu kitaplar Yahudi veya Hristiyan öğrencilerin kendi inançları hakkında bilgi edinmeleri için uygun değildir.

Öğrenciler, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkındaki bilgileri Yahudilerin ve Hristiyanların inandıkları gibi değil, İslam'ın bu dinler hakkındaki hükümlerine göre öğrenmektedirler.

Ateizme ilişkin Öğretiler

Sadece dokuzuncu sınıf ders kitabının 18. ve 19. sayfalarında öğrencilere ateizmden bahsedilmektedir. Ateizm, “Tanrı'nın varlığını inkar etmek ve sanki Tanrı yokmuş gibi yaşamak” şeklinde tarif edilmektedir. Kitaptaki bölümde, ateizmin insanlık tarihi boyunca varlığını devam ettirdiği belirtilmektedir. Kitapta, ayrıca, “Allah inancına karşı tepkisel bir düşünce olan ateizm, bazı Batılı filozoflar tarafından kabul edilmiş, ancak çağımızda entelektüel zeminini kaybederek zayıflamıştır” ifadesi kullanılmaktadır. Daha endişe verici olan şey, ateizm tarif edildikten ve ateistlerin kutsal kitapları, peygamberleri veya vahiy inkar ettikleri belirtildikten sonra 19. sayfada öğrencilere karşı yapılan uyarıdır.

Vahye dayanmayan bazı inanç biçimleri, toplumda, ruhsal bunalım, ahlaki çöküntü, toplumu bir arada tutan temel değerlerde yozlaşma, sosyal ve kültürel dokuda zedelenme ve milli ve manevi duygulara yabancılaşma gibi olumsuz etkilere yol açabilir. Örneğin, bunlardan biri olan ve şeytana tapma anlamına gelen Satanizm özel olarak Hıristiyanlığa, genel olarak bütün dinlere karşı bir başkaldırı ve isyan hareketi olarak doğmuştur. Satanistler, genellikle bazı problemleri olan gençleri hedef kitle olarak görür. Satanistler ayinlerinde insanlara işkence eder, hayvanları öldürür ve şiddeti teşvik ederler. Toplumda huzur ve güveni bozup kargaşaya neden olurlar.

Satanizm ve Satanizmin ateizm ile ilişkisi ve ayinlerine ilişkin spekülatif histeriler ile ilgili ifadelere, modern bir din eğitimi ders kitabında yer verilmemelidir.

Din Özgürlüğü ve İnsan Haklarına İlişkin Öğretiler

Ders kitaplarında, din özgürlüğü ve insan hakları konularında, kabul görmüş hükümleri içeren daha fazla bilgiye yer verildiği görülmektedir. Din, inanç ve vicdan özgürlüğünden bahseden metinler beşinci sınıf ders kitabının 53. sayfasından itibaren başlayıp 125 ve 126. sayfalarına kadar devam etmektedir:

Vatanımızda çeşitli ırk ve dinlere mensup insanlarla beraber, bu ülkenin bir vatandaşı olarak yüzyıllardır barış ve kardeşlik içinde yaşamaktayız. Bu barış ve kardeşlik ortamını korumak için çaba sarf etmeliyiz. İnanç ve düşünce özgürlüğüne saygılı olmalıyız. Beraberliğimizi bozan davranışlardan kaçınmalıyız. Kendimiz için istediğimiz şeyleri, başkaları için de istemeliyiz. Herkesin, eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu bilmeliyiz.

Yedinci sınıf ders kitabında, öğrencilere, Kur'an'ın “dinde zorlama yoktur” mealindeki ayeti öğretilmektedir

Altıncı sınıf ders kitabında, öğrenciler Hz. Muhammed'in hayatını öğrenirlerken, onun tüm insanlarla kurduğu iyi ilişkileri ve sayfa 71'de, onun Yahudilere nasıl koruma sağladığını da öğrenmektedirler. Öğrencilere, yedinci sınıf ders kitabının 103. sayfasında, Kur'an'ın “dinde zorlama yoktur” mealindeki ayeti öğretilmekte; iki sayfa ileride ise, Türk anayasasının din özgürlüğünü koruduğuna dair ifadeler yer verilmekte ve Atatürk'ün, herkes için din özgürlüğünü teminat altına alan laiklik vizyonundan ve ayrıca İslam'da özgürlüğün öneminden bahsedilmektedir. Sekizinci sınıf ders kitabında, sayfa 85 ve 86'da, Atatürk'e ve İslam'a ait argümanlar alıntı yapılarak, düşünce ve ifade özgürlüğünün önemine ilişkin benzer fikirler tekrar edilmektedir. 123 ve 124. sayfalarda, din özgürlüğü ve hoşgörünün önemi tekrar vurgulanmaktadır. Bu fikirler, dokuzuncu sınıf ders kitabının 98. ve 104. sayfaları arasında, *laiklik* ve din özgürlüğü kavramları daha geniş bir şekilde ele alınarak tekrar edilmektedir.

10. sınıf ders kitabının 91 ila 97. sayfalarında, haklar ile ilgili metinlerin genişletilmiş olduğu görülmekte ve bireylerin din özgürlüğü gibi inkar edilemez temel haklara sahip olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Kur'an'ın hakların tanınması konusunda adaleti öğrettiği ve insanlara bu hakların verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Sayfa 92'de, din özgürlüğünün dini inançları öğretme hakkını da kapsadığı belirtilmekte ve bu görüşü desteklemek için, inancı koruma altına alan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. Maddesine ve İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 18. Maddesine yer verilmektedir. Aslında, bölümde, bir kimsenin inancını tebliğ etmesinin din özgürlüğü kapsamına girdiği açıkça belirtilmektedir. Sayfa 97'de, ibadet özgürlüğü ve İslam'ın diğer bütün dinlere özgürce ibadet etme özgürlüğü sağladığı vurgulanmaktadır.

İlginçtir ki, sayfa 100 ve 101'de, öğrencilere ekonomik haklardan ve adil ekonomik koşulların öneminden bahsedilmektedir. Sayfa 102'de, hakların kısıtlanması meselesinden ve herkes için bu hakların desteklenmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Ancak, uluslararası hukuka uygun bu olumlu hükümler, sayfa 102 ve 103'te, alkol, uyuşturucu ve sigara kullanımının hak ve özgürlüklerin uygulanmasına engel olduğu iddiasıyla biraz sarsılmaktadır. Bu ders kitaplarında söz konusu maddelerin kullanımının zararlı ve İslam dışı olduğu belirtilse de, bunların hak ve özgürlüklerin uygulanmasıyla ilişkilendirilmesi, bu maddeleri kullanmayı tercih eden kişilerin haklarına saygı göstermemek gibi tehlikeli bir yaklaşıma davetiye çıkarmaktadır.

Din özgürlüğüne dair olumlu hükümler ve ibadet etme, eğitim ve bir kimsenin dinini tebliğ etme özgürlüğüne ilişkin açık ifadeler, misyonerlik tehdidi ile ilgili yapılan iki uyarı ile biraz sarsılmaktadır.

Diğer Dinlerin Tebliğ Edilmesi Hususundaki Uyarılar

Din özgürlüğüne dair olumlu hükümler ve ibadet etme, eğitim ve bir kimsenin dinini tebliğ etme özgürlüğüne ilişkin açık ifadeler, misyonerlik tehdidi ile ilgili yapılan iki uyarı ile biraz sarsılmaktadır.

İslam dışındaki dinlerin ilk ve en kapsamlı olarak ele alındığı sekizinci sınıf ders kitabının 123. sayfasında şu ifadeler yer almaktadır:

Günümüzde iletişim yaygınlaşmış, ülkeler birbirleriyle iyice kaynaşmıştır. Buna bağlı olarak farklı din ve inanç mensuplarının birbiriyle olan ilişkileri de artmıştır. İnsanların buldukları ülke ve ortamlarda kendi dinlerini ve inançlarını anlatıp paylaşmaları eskiye oranla daha fazlalaşmıştır. Bazı inanç mensuplarının kendi dinlerini tanıtmaya çabaları, buldukları ülkenin değerlerini aşağılayarak tamamıyla kendi inançlarını yerleştirme mücadelesine dönüşmüştür. Dinlerin tanıtımını değil adeta propagandasını yapmaya başlayan bu kişiler, insanların maddi ve manevi zaafalarını kullanmaya, istismar etmeye yönelmişlerdir. Bu davranışlar, dini hoşgörü ve inançlara saygılı olmaya aykırıdır. Bu tür davranışlara karşı bireyler dikkatli olmalıdır.

Benzer bir uyarı, 12. sınıf ders kitabının 118. sayfasında da görülmektedir:

Dini yaymada yanlış olan husus, hileli yollara başvurmak, insanların birtakım sosyal ve ekonomik zaaflarından faydalanarak onları din değiştirmeye zorlamaktır. Bu durum İslam dinini yayma faaliyeti olan tebliğe ters düşmektedir. Ancak Hristiyan yayılmacılığı olarak bilinen misyonerlik faaliyetlerinde zaman zaman hile ve aldatmaca gibi birtakım yollara başvurulduğu görülmektedir. İstismarcı misyonerlik denilen bu *yöntemle* insanların dini *duyguları*, ekonomik ve sosyal durumları istismar edilerek dinlerini *değiştirmeye* zorlanmaktadır. Bu yönüyle istismarcı misyonerlik zararlı bir faaliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Halbuki dinler arası ilişkilerin sağlıklı yürütülmesinde herkes, ‘Sizin dininiz size, benim dinim de banadır’ anlayışını benimsemelidir.

Bu pasajların arka planında, 1999 depreminden sonra ülkedeki Hristiyan faaliyetlerine gösterilen yaygın medya ilgisinin yattığı görülmektedir. Dönemin hükümeti misyonerlik faaliyetlerini ulusal bir güvenlik tehdidi olarak görmüş ve devlet güvenlik güçleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı bununla mücadele etmenin yollarını aramışlardır. Konuyla ilgili sansasyonel haberler cadı avı seviyelerine ulaşmış ve Hristiyanlara karşı ölümcül saldırılara ve Hristiyanların Müslümanları dinlerinden döndürmek için seks, alkol, para ve Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ne vize teklifinde buldukları yönünde ithamlara neden olmuştur. İlginç olan şudur ki, misyonerlik faaliyetlerini devletin güvenlik tehdidi listesine laikliğinden emin olunan bir hükümet dahil etmişken, Hristiyan faaliyetlerini bu listeden çıkaran hükümet AKP hükümeti olmuştur. Yine de, okul kitaplarında bu tür korku tellallığının yapılması ve mesnetsiz uyarıların yer alması endişe vericidir. Gayrimüslim grupların faaliyetlerine karşı devlet destekli olarak beslenen bu tür bir düşmanlık, Türkiye’deki gayrimüslimlere yönelik gösterilen aşırı düzeyde yabancı düşmanlığı ve sosyal çatışmalar ile doğrudan ilişkili olabilir.

Ders kitapları, bilimin, bilimsel araştırmanın önemine ve din ve bilimin nasıl birbirini tamamlayıcı kurumlar olabileceğine dair övgüye layık bölümler içermektedir.

Bilim ve Eleştirel Düşünmeye İlişkin Öğretiler

Ders kitapları, bilimin, bilimsel araştırmanın önemine ve din ve bilimin nasıl birbirini tamamlayıcı kurumlar olabileceğine dair övgüye layık bölümler içermektedir. Konu ilk olarak sekizinci sınıf ders kitabında ele alınmaktadır. Sayfa 78’de, akıl ve fikrin Allah’ın insanlara bahşettiği en büyük nimetlerden biri olduğu ve sadece akıllı selim kişilerin inanmakla yükümlü oldukları ve inanabilecekleri belirtilmektedir. Ayrıca, Kur’an’ın anlayışı teşvik ettiği ve bireylerin sadece akıl yoluyla Allah’ın onlardan istediği şeyleri anlayabilecekleri, bilebilecekleri ve yaşayabilecekleri ifade edilmektedir.

Sayfa 80’de, öğrencilere, doğru bilgi türü olmadan bir bireyin doğru kararlar alamayacağı ve bu tür bilgilerin bireyi gerçeğe yaklaştırması gerektiği öğretilmektedir. Öğrencilere, bir kimsenin

duyduğu bir haberin doğruluğunu araştırması gerektiği konusunda Kuran'da yer alan bir ayet gösterilmektedir. Sayfa 81'de şu ifadeler yer almaktadır:

Bilgi, bilimin ham maddesidir. Bilim ise Allah'ın tabiata koyduğu genel yasalara ulaşmayı amaçlayan bir faaliyettir. Bilimin keşifleri dinin değerleriyle birleşerek insanlara faydalı hale gelir. Bu nedenle bizler doğru bilgiye önem vermeliyiz. Okumalı, araştırmalı ve kendimizi geliştirmeliyiz.

İlerleyen sayfalarda, öğrencilere, akıl yoluyla elde edilen farklı bilgi türleri ve rasyonalizm ve vahyin bilimin en yüksek derecesi olduğu öğretilmektedir. Sayfa 83'te, öğrenciler, araştırma yapmadan karar vermemeleri ve kişi ve fikirlere körü körüne bağlanmamaları gerektiği konusunda uyarılmaktadırlar. Kitap, ayrıca, fanatizme ve partizanlığa karşı uyarılar da içermektedir.

Laikliğe ve Milli Kimliğe ilişkin Öğretiler

Türk tarihindeki din, siyaset ve kimlik geçmişinin en somut ifadelerinden birine, ders kitaplarındaki *laiklik*, Atatürk ve milli kimlik ve birliğe ilişkin hükümlerde rastlanmaktadır. Her kitabın başında, Türk bayrağı, milli marş ve Atatürk'ün 1927 tarihli gençliğe hitabesi yer almaktadır. Hitabe şu sözlerle başlamaktadır:

Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet, muhafaza ve müdafaa etmektir. Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek, dahilî ve haricî bedhahların olacaktır. Bir gün, İstiklâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şerâitini düşünmeyeceksin!⁹

Türkiye'de laiklik ve geleneksel dindarlık ve siyasi İslam şekilleri arasındaki gerginlik, uzun süredir Türk siyasetinde ve toplumunda baskın bir mesele olmaya devam etmektedir.

Atatürk'ün İslam, dinler, laiklik ve din özgürlüğü ile ilgili görüşleri kitabın çeşitli yerlerinde zikredilmektedir. Yedinci sınıf ders kitabının 104 ve 105. sayfalarında, laiklik ve Atatürk'ün laiklik ve devlet hakkındaki düşünceleri, herkes için din, düşünce ve vicdan özgürlüğünün koruyucusu olarak sunulmaktadır. Buna karşın, din özgürlüğü ve laikliğin Türkiye uyarlaması arasındaki gerginlik Atatürk'ün sahip olduğu farklı konulara dayalı argümanlarda açıkça görülmektedir. Örneğin, altıncı sınıf ders kitabında, Atatürk'ün "Din gerekli bir kurumdur. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur." sözüne yer verilmektedir. Aslında, bu, Türk hükümetlerinin dini ve din eğitimini denetim altına alma girişimlerini oluşturan, bir devlet için gerekli bir kurum olarak görülen bir din anlayışıdır.

9 Çeviri <http://www.turkishlanguage.co.uk/hitap.htm> adresinden alınmıştır.

Bu görüşler, 10. sınıf ders kitabının 114. sayfasında desteklenmektedir. 11. sınıf ders kitabında, Diyanet İşleri Başkanlığının çalışmalarından ve güvenilir hadisleri derleyen özel bir Türkçe hadis kitabı yayınlama projesinden bahsedilmektedir. Proje, Hz. Muhammed'in öğretilerini ve hayatından örnekleri içeren daha güvenilir bir derleme eser yayınlamayı amaçlayan bir modernleşme çabası olarak uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiştir. 12. sınıf ders kitabının birçok sayfasında, Atatürk ve din eğitimi ile ilgili metinlere yer verilmektedir. Bölümde, Atatürk'ün İslam'a derin bir saygı duyduğu ve sadece, insanların batıl inançlar taşımasına neden olan ve ilerlemeyi engelleyen yanlış öğretileri ortadan kaldırarak daha iyi bir dini eğitim vermeye çalıştığı ifade edilmektedir.

Bu tür pasajlarda, Atatürk'ün ve Türk devletinin, dini "gerekli" fakat yönetilmesi ve değiştirilmesi gereken bir kurum olarak gören geleneksel laiklik vizyonunun merkezinde yatan paradoks vurgulanmaktadır. Türkiye'de laiklik ve geleneksel dindarlık ve siyasi İslam şekilleri arasındaki gerginlik, uzun süredir Türk siyasetinde ve toplumunda baskın bir mesele olmaya devam etmektedir.

Kitapta, Türk ulus-devletinin çok ırklı ve çok dinli çökmüş bir imparatorluğun küllerinden meydana geldiği göz önünde bulundurulduğunda, "değerlerimiz", "gelenekler" ve "millet" ifadelerinin Müslüman kimliğe sahip Türkler için sürekli olarak siyasi bir vizyon oluşturduğu görülmektedir. Ulusal bir vizyonun oluşturulmasında ve korunmasında sürekli olarak din kavramı kullanılmaktadır ki, bunun, Müslüman olmayan, ateist, Hristiyan, Yahudi veya başka bir dine mensup olan herhangi bir Türk üzerinde çeşitli etkiler yarattığı aşikardır.

IV. Din Eğitimi Ders Kitaplarının İncelenmesi ve Öneriler

Ders kitaplarına yönelik yapılan incelemeler karmaşık bir tablo ortaya koymaktadır. Mevcut kitaplarda öncekilere göre açık bir iyileşme gözlemlenmektedir. Azınlık toplulukları veya İslam dışındaki dünya dinleri hakkında hiçbir aşağılayıcı ifadeye rastlanmamaktadır. Alevi gelenekleri ile ilgili yeni bölümler, memnuniyet verici bir gelişmedir. Din özgürlüğünü ve ibadet, düşünce ve vicdan özgürlüğünün önemini vurgulayan hükümler övgüyü hak etmektedir. Aynı şekilde, dinlerin farklı yorumlamalarını konu alan ve diğer Müslüman mezheplerine saygı göstermenin ve bu mezhepleri anlamının öneminden bahseden bölümler de kayda değerdir.

Din özgürlüğünü ve ibadet, düşünce ve vicdan özgürlüğünün önemini vurgulayan hükümler övgüyü hak etmektedir.

Bilim, akılcılık ve din ile ilgili bölümler, bilimsel düşüncenin ve dini inancın birbiriyle çatışmadığını, aksine birbirini tamamlayan fakülteler olduğunu savunan gerçekten olgun bazı perspektifler sunmaktadır. Ders kitaplarında, ayrıca, kültürel gelenekler ve dini uygulamalar arasındaki ilişkiyi saygı çerçevesinde fakat eleştirel olarak ele alan tartışmalar da dahil olmak üzere, eleştirel düşüncüyü teşvik eden bölümler yer almaktadır. Hükümetin tüm dinlere eşit mesafede olması

ve din, inanç, vicdan ve düşünce özgürlüğünü koruması gerektiğini açık bir şekilde savunan, laiklik ile ilgili önemli bölümler bulunmaktadır.

İyi bir vatandaş olma, başkalarıyla olumlu ilişkiler kurma, ahlaklı davranma, kişisel temizliğe önem verme, çok çalışma ve tevekkül etme gibi değerlere yer verildiği görülmektedir. Ders kitapları, kader ve kaderciliğe odaklanmaktan ziyade, sürekli olarak, algısal, iradi veya ahlaki açıdan müdahil olmayı ve kişisel sorumluluğu teşvik etmektedir. Yani ders kitapları, körü körüne itaate dayalı bir din algısı yerine, ilham veren ve motive eden bir din algısı oluşturmayı amaçlamaktadır. Tüm ahlaki argümanlar, gerek Müslüman kaynaklara gerekse Türkiye'nin kurucusu Atatürk'ün yazılarına dayanmakta ve bunun yanı sıra, ahlaki davranışların uygulamaya dayalı olumlu sonuçları hakkında faydalı argümanlara da yer verilmektedir.

Bu hükümler, Müslüman öğrencilere, kendi inanç geleneklerini uygar çağda öğrenmek için sağlıklı bir çerçeve sunmaktadır. Orta Doğu, Afrika ve Asya'daki Müslüman çoğunluğa sahip ülkelerde okutulan zorunlu din eğitimi kitaplarından ve önceki Türkçe ders kitaplarından alınan birçok örnek ile kıyaslandığında, mevcut müfredatın aslında ilerici ve sağlıklı bir yaklaşıma sahip olduğu gözlemlenmektedir.

En önemlisi, gerek Yahudilerin gerekse Hristiyanların inançlarının, kutsal metinlerinin ve peygamberlerinin tavsifi, Yahudi ve Hristiyanların kendi inanç perspektiflerinden ziyade, İslam perspektifinden yapılmaktadır.

Kitaplarda bazı büyük eksiklikler de mevcuttur. Ders kitapları "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" başlığı altında okutulmasına ve dinler hakkında evrenselciliğe dayalı bir yaklaşıma ve normatif argümanlara sahip olmasına karşın, Müslüman kültürünü ve İslami din eğitimi devlet destekli ve tarihsel açıdan baskın bir İslam anlayışı ile şekillendirilmiş bir yöntemle öğretmektedir. Bu, birçok sorunu beraberinde getirmektedir.

Örneğin, tüm azınlık Müslüman gelenekleri ve İslam dışındaki dinler halen Türk devleti tarafından kabul edilen ve Türk halkının ekseriyeti tarafından desteklenen Sünni İslam anlayışının normatif önceliği kapsamında sunulmakta ve sınıflandırılmaktadır. Alevi geleneklerinden bahseden bölümler eskisine kıyasla daha fazla olsa da, bu gelenekler bu genel çerçeve içerisinde ve Sünni İslam'ın bir parçası olarak ele alınmaktadır. Bazı Aleviler kendilerini Müslüman olarak görürken, diğerleri böyle olmadıklarını iddia etmekte ve çoğu, kendilerini Sünni İslam'ın bir mezhebi olarak görmemektedir. AKP hükümeti, Alevilerin ülkede karşılaştıkları sorunları çözmek için övgüye değer bazı girişimlerde bulunmaktadır. Ancak, hükümet ile Alevi gruplar arasındaki son siyasi gerginlikler, Alevi geleneklerinin Sünni İslam anlayışı altında değerlendirilmesini, okul çağındaki çocuklar için tarafsız din eğitiminden ziyade, bir kimlik siyaseti haline getirmektedir. Bu yaklaşım, Alevi geleneklerinin Sünni bakış açısıyla ele alınmasıyla ilgili süregelen sorunları göstermektedir.

Bu gerginlik, kitaplarda, İslam dışındaki dinlerin ele alınmasında da görülmektedir. Her ne kadar ders kitapları Yahudilik ve Hristiyanlık ile ilgili bölümler içeriyor olsa da, Hristiyanlık ile ilgili tartışmaya açık ifadeler yer almaktadır. Bunlar, çocuklara, ülkedeki Ermeni, Rum, Süryani cemaatler gibi belirli Hristiyan mezheplerini tanıtmamakta ve kısa ve genel Hristiyanlık tanımı, Hristiyanların taşıdığı inancın ilkeleri hakkında yanıltıcı ifadeler içermektedir. En önemlisi, gerek Yahudilerin gerekse Hristiyanların inançlarının, kutsal metinlerinin ve peygamberlerinin tavsifi, Yahudi ve Hristiyanların kendi inanç perspektiflerinden ziyade, Müslüman perspektifinden yapılmaktadır.

Ders kitapları Asya dinleri hakkında kısa bölümler içermesine karşın, bu kitaplarda, Bahailer, Yehova Şahitleri, Mormonlar gibi Türkiye'de cemaatleri bulunan diğer dini cemaatler hakkında hiçbir bilgiye yer verilmediği görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, ateizm hakkında kısa bir bölüm bulunmakta ve inançsızlığın sosyal ve kişisel açıdan tehlikeli sonuçlar doğurduğu iddia edilmektedir.

Bu sorunlar, ders kitaplarının sürekli olarak tasvip ettiği din özgürlüğü ve laiklik ruhuna ters düşmektedir. Tüm din ve inançları eşit bir mesafeden anlatmak yerine, devlet destekli Sünni İslam anlayışına göre genel bir çerçeve içinde anlatan ders kitapları belirli bir dini teşvik etmektedir. Bunların devlet tarafından okunması dayatılan metinler olduğu ve bu derslerden muaf tutulma konusunda sınırlı imkan sunulduğu veya hiçbir imkan sunulmadığı göz önüne alındığında, bu ders kitaplarının gayrimüslim çocuklar veya azınlık Müslüman dini inançlarına sahip veya hiçbir inanç taşımayan çocuklar veya aileleri için uygun olmadığı görülmektedir.

Misyonerlik faaliyetlerinin tehdit oluşturduğu hususunda öğrencileri uyararak iki bölüm özellikle endişe vericidir. Bu pasajlar, din özgürlüğü, *laiklik* ve diğer dinlere saygı ile ilgili tüm olumlu hükümlere ters düşmektedir. Dahası, son 10 yılda, genç milliyetçiler tarafından, şüpheli misyonerlik faaliyetlerinden ötürü Hristiyanlara karşı ölümcül saldırıların gerçekleştirildiği Türkiye'de, bu bölümler gayrimüslim dini cemaatlere ve onların faaliyetlerine karşı sergilenen olumsuz tavırların artmasına doğrudan katkı sağlamaktadır.

Ülkedeki din özgürlüğüyle ilgili diğer olumlu değişikliklere rağmen, din eğitimi ders kitaplarının içeriği ve hükümetin bu dersleri tüm öğrenciler için seçmeli ders haline getirmeyi reddetmesi, Türk hükümetinin, laikliği, yanlış bir şekilde, vatandaşların din ve inançlarını şekillendirmek olarak anladığını göstermektedir. Odak noktası, önceki hükümetlerin *laik* vizyonundan ziyade, Türk milletinin Sünni Müslüman kimliği olmasına karşın, politika uygulamaları aynıdır.

Din eğitimi ve diğer din ve inançlar ile bilgiler, iyi toplumsal ilişkiler noktasında farkındalık oluşturmak ve bugünün dindar dünyasını anlamak açısından son derece önemli kaynaklardır. Türkçe ders kitaplarında yer alan tartışmaya açık bölümler, Sünni olmayan Müslümanların inançlarına ve diğer dinlere veya ateizme ve bunlara bağlı kişilere karşı ilgisizliği, hoşgörüsüzlüğü ve ön yargıları artırmaktadır.

Öneriler

Türk hükümeti ve Milli Eğitim Bakanlığı:

- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin din eğitimi ile ilgili kararını desteklemeli ve din eğitimi gerek Müslüman gerekse gayrimüslim olan tüm çocuklar için seçmeli ders haline getirmelidir;

- Bu süre içerisinde, tüm okulların muafiyet seçeneğini kabul etmesini ve muaf tutulan çocukların okul yetkilileri tarafından yeterince desteklenmesini sağlamalıdır;
- Çocukları ve onların ebeveynlerini veya velilerini dini eğilimlerini ifşa etmeye zorlayan muafiyet politikasını gözden geçirmelidir;
- Farklı inançları ele alan bölümlerin, öğretilen bu dinlere mensup uzmanlar tarafından ve bu dinlerin kendilerini gördükleri şekilde yazılmış olduğundan emin olmalıdır;
- Ateizmin, satanizm veya ahlak bozulması ile ilişkili bir kavram olarak tarif edildiği bölümleri çıkarmalıdır;
- Hinduizm ve Budizm'i ele alırken kullanılan dili, semavi olmayan inançlar hakkındaki Müslüman öğreti çerçevesinde değil, kendi inanç sistemlerini açıklayacak şekilde gözden geçirmelidir;
- Hristiyan misyonerler ve onların faaliyetleriyle ilgili olumsuz söylemleri çıkarmalıdır;
- Antisemitik düşüncüyü destekleme olasılığı bulunduğu için, Yahudi su kuyusu sahibinin hikayesini çıkarmalıdır;
- Türkiye'de popülasyonu bulunan bütün dinlerden ders kitaplarında bahsedildiğinden emin olmalıdır; ve
- Alevi geleneklerinin ele alındığı bölümlerde, Alevilerin kendi kimlikleri ve Sünni İslam'a ilişkin olarak kendilerini nasıl gördükleri ile ilgili farklı görüşleri açıklayan ifadelere yer vermelidir.

**UNITED STATES COMMISSION ON
INTERNATIONAL RELIGIOUS FREEDOM**

732 North Capitol Street, N.W., Suite A714
Washington, D.C. 20401

www.uscirf.gov

Telephone: (202) 523-3240, Fax: (202) 523-5020
email: media@uscirf.gov

